

Türkiye’de Rankeci Tarihçiliğin İnşası:

Ahmed Refik Altınay

Cenk REYHAN*

orcid/0000-0001-6188-2738

Halim KILIÇ**

orcid/0000-0002-1953-2600

Öz: Modern Türk tarihçiliğinin erken örnekleri, II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkmaya başladı. II. Meşrutiyet dönemi tarihçiliğine “modern” vasfını kazandıran, dönemin tarihçiliğini geleneksel vakanüvis tarzından ayırıştıran esas ve yegâne faktör belgeye dayalı, neden-sonuç bağlantısıyla inşa edilen metinlerdir. Almanya aydınlanma mirası üzerine yarı-pozitivist nitelikte gelişen modern tarih devriminin öncüsü Ranke, II. Meşrutiyet dönemi tarihçiliğinin resmi akademisi Tarih-i Osmani Encümeni’nin başkanı Ahmed Refik’in tarih yazma metodunu şekillendirmiştir. Bunun yanı sıra devlet ve devlet adamları merkezli yeni Türk tarihçiliğinin metodolojik usul ve esaslar yönünden rol modeli Ranke’dir. 19. yüzyılda Ranke ve pozitivism etrafında bağımsız bir disipline dönüşerek profesyonelleşen tarihçilik, üniversite, bilim cemiyetleri şemsiyesi altında devletin ideolojik aygıtlarından da biri haline gelmiştir. Ulus inşasının, dil birliğinin, endoktrinasyon süreçlerinin önemli araçlarından biri 19. yüzyıl’da tarihçilerdir. Tarihin profesyonelleşmesi ve araçsallaşması, modern tarih devriminin bir uzantısı olarak Türk tarihçiliğinin de belirgin bir motiftir. Bu çalışma, tarihçiliğin modern bilimsel disipline dönüşüm sürecindeki araçsal niteliğinin Türk tarihçiliğindeki tezahürlerini, Ranke tarih devriminin metodolojik özelliklerinin Ahmed Refik tarihçiliği örneğinde modern Türk tarihçiliğindeki belirgin rolünü ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Ahmed Refik’in tarihçilik mesleğine dair yazıları söz konusu etkileri göstermesi bakımından ana veri tabanı olarak seçilmiştir.

Anahtar kelimeler: Leopold von Ranke, Tarihyazımı, Pozitivism, Ahmet Refik Altınay, II. Meşrutiyet

* Prof. Dr. Ankara HBV Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi. (cenk.reyhan@hbv.edu.tr).

** Dr. Öğr. Üyesi. Ankara HBV Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi. (halim.kilic@hbv.edu.tr).

The Construction of Rankean Historiography in Turkiye:

Ahmed Refik Altınay

Abstract: Early examples of modern Turkish historiography began to emerge during the second Constitutional. The main and only factor that gave the historiography of the Second Constitutional Era the title of "modern" and differentiated the historiography of the period from the traditional chronicler style were the texts based on documents and constructed with a cause-effect connection. Ranke, the pioneer of the modern history revolution that developed in a semi-positivist manner on the legacy of Germany's enlightenment, shaped the history writing method of Ahmed Refik, the head of the Ottoman History Academy, the official academy of historiography of the Second Constitutional period. Besides that, the new Turkish historiography, centered on states and statesmen, identified Ranke as a role model in terms of methodological procedures and principles. Historiography, which turned into an independent discipline around Ranke and positivism in the 19th century and became professional, became one of the ideological instruments of the state under the umbrella of universities and scientific societies. One of the important instruments of nation building, language unity and indoctrination processes were historians in the 19th century. The professionalization and instrumentalization of history is a prominent motif in Turkish historiography as a part of the modern history revolution. This study aims to reveal the manifestations of the instrumental nature of historiography in the process of transformation into a modern scientific discipline in Turkish historiography, and the prominent role of the methodological features of the Ranke history revolution in modern Turkish historiography in the example of Ahmed Refik's historiography. Ahmed Refik's writings on the profession of historian were chosen as the main database because they reveal their impact on the subject.

Keywords: Leopold von Ranke, historiography, Positivism, Ahmet Refik Altınay, Second Constitutional Period

Extended Abstract

The process of transforming historiography into a scientific discipline and the emergence of a new concept of history began in the 19th century. The construction of the modern world system and global European hegemony brought a new aspect to the principles of historiography, whose roots date back to ancient Greece. Land areas outside the European continent were discussed in historiography in order to support the aims and management practices of the colonial empire, in other words, to the extent that it concerned the central country. The instrumental nature of historiography is rooted in the periods when the historian profession first emerged. In the 19th century, historiography was directly obliged to express the expectations, interests and doctrines of the

national core states with colonial empires, under institutional structures, with systematic, methodological scientific methods. Moving historicism to a new phase in the context of instrumentality became possible with the new model developed in the 19th century. Historiography, which has become an academic discipline, goes beyond the aim of drawing moral lessons from the past and transferring the stories and myths of heroes to the future, and focuses on addressing the change of society through the examination of sources and building the notion of the common nation and history of the national state.

German historiography strengthened its scientific foundations in the 1800s and the philosophy of history was also going through a revolutionary process when it began to transform the work of history from a chronological list of the deeds of historical rulers and dynasties into a depiction of social development and differentiation. Georg Wilhelm Hegel, while discussing the changing history of culture and societies, reversed the understanding of historiography, which was considered worthless according to philosophy during the Enlightenment period, on the grounds that it was not interested in the essence. With his view of universal history, all of the unchanging truths and essences of history were adopted as historical truth.

The pivotal figure who fundamentally transformed scientific historiography and practical history studies in the 19th century and, unlike Hegel, shaped the principles and method of historiography as a profession is Leopold von Ranke. The essence of his approach; It lies in the expression “wie es eigentlich gewesen/how it essentially was”. In this context, Ranke does not see historiography as merely cataloging events and collecting facts obtained from documents but pursues the question of what actually happened in the past. With this understanding, beyond the document collector, he has determined the aim of historiography to be reporting the truth without judging the past. In order to establish the facts, historiography had to follow a critical and scientific methodology, and Ranke combined the methods of legal historians and philologists with the traditional historical methodology. According to his methodology of critical, scientific history research process in state archives is the basic criterion of scientific objectivity.

With the Ranke revolution in the 19th century, historical methods and historical approaches transformed, and the first examples of modern historiography began to emerge almost simultaneously in the Ottoman geography. Modern Turkish historiography, its main lines, especially its beginnings, sprouted and took shape in the modern period itself. The only methodological approach that includes the historical production in the Ottoman Empire from the Tanzimat to the Second Constitutional period within the

boundaries of "modern" historiography and differentiates it from the classical chronicler or transplantist style, is to compile various types of official and semi-official sources such as archives, pamphlets, magazines and examine the cause-effect relationships of the text. It is built in context. In addition, long quotes and translations from general histories in French are among the defining characteristics of modern Turkish historiography, which started with the Tanzimat period, and this quality continued to grow stronger in Turkish historiography in the following period. The national history approach can be considered as the reflection of the Ranke school's mission of providing historical data for the nation-building project of the state, which places the "state" at the center of historiography, in Ahmed Refik's view of history. Ahmed Refik's work, especially in the understanding of historiography in the second Constitutional period, historiography is only possible based on official documents of the state. A scientific, "complete and documented" national history can be produced by examining manuscripts on national history as sources with scientific methodology and "scientifically compiling" the manuscripts in question. Although Ahmet Refik Altınay's historiography is an objective, purely academic example of historiography based on primary sources, but his works cannot be evaluated outside the political atmosphere of the period. Traces of the ideological missions that the Second Constitutional Monarchy imposed on the history writers are also evident in his works.

To sum up, by analyzing Ahmed Refik's works on historiography, Ranke's guiding role in his historiography and modern Turkish historiography was determined and the instrumental nature of modern historiography was emphasized.

Giriş

Tarihçilik 19. yüzyılda iki değişmez ve tartışılmaz nitelik kazandı: tarih profesyonel bir disiplindir ve bilimseldir. Tarihin inceleme nesnelere ve konularına dair bakış açıları değişmekle ve tartışmalar sürmekle birlikte söz konusu iki varsayım neredeyse ortak paydadır (Iggers, 2007: 32). Modern tarihçilik, bilimsellik ve objektiflik iddialarına ve görünüşte geleneksel tarihçilikten kopuşu ifade etmesine rağmen öz itibarıyla devamlılığın bir ürünü olarak ortaya çıktı. Modern tarihçiliği ortaya çıkaran gelenek ise antik çağlara değin uzanmaktadır. Profesyonel bilimsel tarihçilik modelini ortaya koyan Ranke'nin temel belge düsturu ve tarihsel gerçeklik nosyonunun kökenleri Antik Yunan tarihçiliğinde bulunmaktadır (Stroud, 1987: 379-382). Aydınlanma

Döneminde ise tarihçilikte 19. yüzyılda belirgin hale gelen farklı kolların erken örnekleri ortaya çıktı. Katı kurallı tarihçilik kuramının ve pratiğinin ana ilkesi pozitivist metot ve yaklaşım, öz itibarıyla tarihçiliği nesnel bilgi alanı kabul etmeyen Descartes ve Bacon'ın kartezyen ilkesinde içkindir. Bunun karşısında yeni bir bilim alanı, bir sosyal bilim olarak tarihçiliği, "Yeni Bilim" kavramıyla tanımlayan ve inşa eden Vico, döngüsel zaman kuramı ve insan tarafından yaratılmayan doğanın dışındaki alandaki insanın faaliyeti doğa bilimlerinin yöntemleri ile incelenmemeli görüşüyle tarihçilikteki romantik ekolü büyük oranda sistematize etti (Perkinson, 1962: 43; Verene&Philip, 2008: 22-25). Toplumsal ve sosyal tarihçilik damarı "volk/halk" ve filoloji üzerine çalışmalarla Alman üniversitelerinde üretilmeye başlandı. Ranke'nin ismi etrafında kavramsallaşan bilimsel tarihçilik, 19. yüzyıl'da Avrupa ekonomik ve toplumsal yapısındaki dönüşümlerle itirazlara uğradı, katı tarihsellik ve tarihi hakikati keşfetme usulleri doğrudan tarihi hakikat tanımları tartışmaya açıldı.

19 ve 20. yüzyıl tarihçiliğinin canlı ve dinamik yapısının Türk tarihçiliğindeki sınırlı ve tek yönlü yansımaları II. Meşrutiyet döneminden itibaren bariz şekilde takip edilebilmektedir. Bilimsel historisizme, katı pozitivist yöneme ve doğrudan tarihsel konuların seçimindeki dar bakış açısına karşı toplumsal ve sosyal tarih ekolleri 19. yüzyılın ikinci yarısında yükselirken, 19. yüzyılın başında Cevdet Paşa'nın tarihçiliği ile vakanüvis modelden kısmen ayrılmaya başlayan Osmanlı tarihçiliği, "ilmi ve milli tarih" nosyonuyla II. Meşrutiyet devrinde bilimsel tarih devrimini benimsedi. Tarih, bilim akademisi olarak inşa edilen ve başlıca amacı "mükemmel tarih-i Osmani vücuda getirmek"¹ olarak belirlenen "Tarih-i Osmani Encümeni", Vakanüvis Abdurrahman Şeref başkanlığında, Rankeci tarih mesleğinin temel düsturu olan vesikaya ve ana kaynak tetkikine dayalı tarihçilik yöntemini tek ve yegâne bilimsel tarihçilik tarzı olarak kutsadı. Encümenin azalarından Ahmed Refik, dönemin gerek üretkenliği gerekse tarihçilik metotları üzerine fikir üreten şahsiyeti olarak bir bakıma vakanüvis geleneğinden ayrılan Osmanlı tarihçiliğinin ilk temsilcisi ve modern Türk tarihçiliğinin kurucuları arasında sayılmalıdır. Tarihçiliğini Ranke modeline göre biçimlendiren Ahmed Refik, vesika ve kaynak incelemesini tarihçiliğin ilk şartı sayarken, tarihi hakikati edebi ve sanatkârane bir tarzda inşa edilmesi anlayışını da muhafaza eder. Ahmed Refik'in belirlediği çizgi modern Türk

¹ Encümenin resmi bir müessese olarak telakki edilip edilemeyeceği Şura-yı Devlet tarafından tartışılmış ve nihayetinde aza, kütüphane memuru gibi tayinlerin bizzat hükümet tarafından tayin edileceği hükmüne göre resmi kurum olarak kabul edilmesi kararlaştırılmıştır; COA, Şura-yı Devlet (ŞD), 1165/3, 2 Teşrinievvel 1328 (15 Ekim 1912); Encümene verilen ilk vazife de mükemmel bir Osmanlı tarihi hazırlamaktır ve eserin basım masrafları saray tarafından üstlenilmiştir; COA, ŞD, 2791/15, 19 Teşrin Sani 1325 (2 Aralık 1909).

tarihçiliğinde kökleşmenin yanı sıra bir standart ortaya çıkardı. Tarihin Avrupa örneğinde, spesifik ifade ile Ranke modelinde görüldüğü üzere, devlet memuruna belli örneklerde de devlet ve millet inşasının kritik parçasına dönüşmesi süreci eleştirel, bilimsel tarihçilik tarzının doğal uzantısı olarak Türk tarihçiliğine de taşındı. Ahmed Refik'in milli tarih-ilmi tarih nosyonu bu bağlamda birbirinden ayrılmayan dinamik ikilidir.

Kavramsal Çerçeve

Gelenekselden moderne doğru evrilen toplumlar ve devletler; ulusal kimlik inşa etme sürecinde, bir yandan, vatan, millet, özgürlük, eşit yurttaşlık gibi aydınlanma ideallerinin getirdiği devrimci fikirlerden beslenirken diğer yandan ulusal bir tarih/tarihçilik da geliştirdiler. Berger'in ifadesiyle,

Tarih, ulusları ve ulusal kimliği inşa etmek için çok önemli bir araçtı. Ulusları inşa edenler hemfikirdi: uluslarının bir tarihi olmalıydı- ne kadar uzun ve şanlı olursa o kadar iyiydi. Ulusların etnik bir temel üzerinde şekillendirilebilmesi ve kutsallaştırılması yalnızca tarihin arka planında şekillendiğinden, 'ulusal tarih' bilinci yaratmak, geniş kitlelerde gerçek ulusal bilinç uyandırmanın en önemli ön koşulu olarak görülüyordu. (Berger, 2007:1)

Tarihsel koşullarından bağımsız olmayacak bir biçimde, hemen hemen bütün iktidar biçimlerinde olduğu gibi II. Meşrutiyet ve erken Cumhuriyet döneminde de tarihçilik araçsal bir işlev gördü, modern bir ulus yaratma çerçevesinde ele alındı, ki sorunu geç modernleşme bağlamında değerlendirmek açıklayıcı olabilir. Zira, Türkiye gibi "geç modernleşen" ülkelerde modernleşmeciler gecikmişliğin verdiği açığı kapatma sürecine girerler. (Kışlalı, 2001: 58)

Modern ulus-devletlerin geçmişteki tüm iktidar biçimleri gibi, kendi iktidarlarına meşruiyet kazandıracak bir tarihçiliğe yönelmesi, tarihin yazımının araçsallaştırılması şaşılacak bir girişim değildir. Nitekim, modern dönem öncesi devirlerde de krallar halkları nezdinde iktidarlarını güçlendirmek için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Bunlardan biri Hitit Krallarının yaptığı gibi "anallar" yazdırarak kendi toplumuna karşı sorumluluklarını yerine getirdiklerini ifade ederek onların güvenlerini sağlamaya çalışmaktır. Diğer bir örnek de ortaçağ dünyasının bir ürünü olan "kronik" yazımıdır. Kroniklerde tıpkı anallar gibi hükümdarın meşruiyetini güçlendirecek bir araç olarak hükümdarlar tarafından kullanılmıştır (Şimşek, 2007: 11). Berktaş'ın, başka bir tarihsel bağlam örneğinde, belirttiği gibi:

1789-1795'in *sans-culotte*'ları da Fransız Feodalizmi ve Katolik Kilisesi konusunda o kadar olgun ve hoşgörülü bir tavır alamamışlar; genç

aydınların kendi zamanlarının serflerini kurtarmaya çalıştıkları XIX. yüzyıl Almanya'sında da bir kısım tarihyazıcıları ülkelerinin feodal aşamasını atlayıp ondan daha geriye dönerek Cermenik barbarlığı yüceltmişler, Töton kabile demokrasisinin ilkel eşitliğinde kendi demokratlıklarına bir temel aramışlardı. (Berktaş, 1983: 55)

Genel anlamda değerlendirildiğinde, insanlığın, yeni bir gelecek istediğinde, kendine “yeni bir geçmiş”, kelimenin arkeolojik ya da günlük anlamlarında, “keşfedilmiş bir tarih” alanı araması gerçeği tarihsel bir olgudur (Copeaux, 1998: 22). Doğal olarak, II. Meşrutiyet dönemi Türk tarihçiliğinin araçsallaşmasında bu izlerin derin etkisi oldu. Dönemin Türk tarihçiliği ve tarih yazıcılığı, diğer ulusların örneklerinde de sıkça görüldüğü gibi, siyasi olaylarla ilintili olarak ortaya çıktı².

19. yüzyıla kadar Türkler kendilerini İslamlıkla özdeş olarak görmüşlerdi. Modern anlamda Türk milleti fikri aynı yüzyılın ortalarında çıkmaya başladı. Önceleri bir aydın hareketi ile sınırlı olan bu hareket, genişleyip yayıldıkça Türkiye ve Türk adları ilk kez resmen kabul edildi. Milliyetçi ve yenilikçi fikirlerin yerleşmesi mahalli uygarlıklarla özdeşlik fikrine ulaştı. Toprak esasına dayanan dünyevi vatan ile üzerindeki halkın özdeşliği yaklaşımı, Anadolu hareket ve Sümerler, Truvalılar, Hititler gibi eski Anadolu halklarının Türk asıllı oldukları teorisi ile sonuçlandı (Lewis, 1993: 2-3). Böylece, Türkler tarafından, Anadolu'nun-Türkiye'nin çok eski zamanlardan beri gerçek vatanları, uluslarının merkezi olduğu öğrenilip, Batı'nın egemen ulus-devletlerinde vatanseverliğin temeli olan ulus ve ülke arasındaki ilişkinin gelişmesi sağlanacaktı.

Ranke ekolünün salt Ahmet Refik tarihçiliğini değil modern Türk tarihçiliğini genel anlamıyla biçimlendirdiği incelememizde ortaya konulan tespitlerdendir.

Ahmed Refik'in, konularını siyasi tarihle sınırlı tutmaması, tarih eserinin halkın ilgisini çekmesi gerektiği yolundaki prensipten dolayı ilgi çekici konulara yönelmesi nedeniyle sosyal tarihçiliğe dair erken ürünler ortaya koyduğu yanılığısı ortaya çıkmış, toplumsal hayatın çeşitli yönlerini ele alması nedeniyle

² Almanya'da Ranke örneğimiz gibi, İngiltere'de (Macaulay) ve Fransa'da (Thiers, Guizot), tarihçilik ile devlet görevliliği arasındaki ilişkilerin izleri sürülebilir. Bkz. Breisach, 334-338. ABD'inde durum farklıydı. Orada, Avrupa'dan farklı olarak, tarih yazma işinin arkasında hükümdarın ya da soylu kişilerin maddi desteği veya akademik camiadan gelme kalabalık bir tarihçi grubu yoktu. ABD'nde kaynak toplama, muhafaza etme ve yayınlama işini eyalet, bölge ya da yöresel tarih cemiyetleri üstleniyordu. Böyle bir cemiyet 1791 gibi erken bir tarihte Massachusetts'te faaliyete başlamıştı, 1860'a gelindiğinde bunların sayısı yüzü geçmişti (Breisach, 2012: 338).

modern Türk tarihçiliğinde sosyal tarihçiliğin öncülerinden kabul edilmesini sağlamıştır. Bizce, herhangi bir metodolojik farklılık ortaya koymadan salt siyasi tarih yerine toplumsal konuların tema seçilmesinin çalışmanın sosyal tarih sınıfı altında değerlendirilmesini mümkün kılmaz. Ahmet Refik'in toplumsal hayata, kadın tarihine dair kaleme aldığı yazılarının analizi bu ifadeyi doğrulamaktadır. Örneğin, "Osmanlı Tarihi'nde Kadın" (Refik, 1918)³ başlıklı incelemesinde, Ahmed Refik, vakanüvis kayıtlarının Osmanlı kadınına yok sayan tutumunu tespit eder ancak kaynakların alt metinlerinden veriler elde edilebileceğini ifade eder:

Osmanlı tarihinde kadın hemen kamilen namahremdir. Siyasi hayatta, saray hayatında pek mühim vazifeler ifa eden sultanların bile tarihlerimizde namı zikredilmez. Devletin resmi kayıtlarında sultan isimleri, kadın adları görmek nadirdir. Fakat bu vakanüvislerin en kapalı en seçili yazdıkları satırlar bile dikkatle okunacak olursa kadın nüfuzunu görmemek, Osmanlı siyasetinde Osmanlıların içtimai hayatında kadının pek mühim bir vazife görmüş olduğunu anlamamak kabil olamaz. (Refik, 1918: 249)

Ahmet Refik, kaynakların kadınlar konusundaki suskunluğunu ve onları görmezden gelmelerini alt metinleri analiz ederek aşmaya çalışmış ancak kendi incelemesi de kadınların tarihini yazmayı, kadınları doğrudan tarihin öznesi haline getirmeyi amaçlamamıştır. Siyasi hayata karışmayan saray kadınlarının 'faziletini ve necabetini' parlak bir örnek olarak sunma gayretindedir:

Padişah üzerinde siyasi nüfuz icra eden ilk sultan, Yıldırım'ın sevgilisi Meliça (Mileva Olivera Lazarevic) idi. Buna mukabil Nilüfer Hatunlar, Selçuk Hatunlar saray kadınları arasında faziletleriyle temayüz etmişlerdi. Bu sultanların padişahlar üzerindeki tesirleri siyasi olmaktan ziyade aile mahiyeti esasına müsteniddi. (Refik, 1918: 249-250)

Kadınların siyasete dahil olması, bir figüre dönüşmesini 'meşum' olarak tanımlayan Ahmet Refik, siyasette harem kadınlarının etkinliği yüzünden şehzadelerin katledildiği, sadrazamların azledildiği, devlet hayatının zora düştüğü görüşündedir (Refik, 1918:250). Saray kadınları yanı sıra kadınların gündelik giyim kuşama, kadınları kontrol etme amaçlı hukuki düzenlemeleri de konu edinir. Ancak kadınların kıyafetlerini ve tavırlarını düzenlemek için yapılan uygulamaların kadınların "irfanen yükselmesini" sağlayacak imkânlar ortaya

³ Bu alana yönelik çalışmalarına örnek olarak; On İkinci Asırda Türk Kadını. *Hayat Mecmuası*, 27 Kanunusani 1927, 1(9), 169-172; Osmanlı Tarihinde Kadın. *Yeni Mecmua*, 17 Teşrinievvel 1918, 3(65), 249-252. Ahmet Refik, "Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı" gibi ya da Ahmed Refik'ten önce ilgi gösterilmeyen ancak ilgi çekici nitelikte olan kadın tarihi, mimari, nümizmatik gibi alanlarda eserler de vermiştir.

çıkarılmadığı için tesirsiz kaldığını söyler (Refik, 1918: 251-252). Osmanlı kadınlarını, vakanüvis kayıtlarına ve arşiv belgelerine yansıdığı ölçüde ele alan bu çalışma metot ve tarz olarak Ahmet Refik'in Ranke mesleğini takip ettiği eserlerinden ayrılmaz.

Sosyal tarihçilik, tarihin diğer sosyal bilim dallarıyla bilhassa sosyolojiyle kolektif ele alınması gerektiği yolundaki yaklaşımlar yine Almanya merkezli 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıktı⁴. Bu sürecin modern Türk tarihçiliğinde etkileri II. Meşrutiyet ortamında görülmez. Tarihsel incelemede sosyolojik metotlar, tarihsel materyalizm, millet unsurunu ortadan kaldırarak tarihin ele alınması gibi yaklaşım farkları yahut sosyal tarihçiliğin gerektirdiği yeni inceleme araçları bu dönemde Osmanlı-Türk tarihçiliğinin ilgi alanında değildir⁵.

Türkiye'nin geç modernleşme sorununun tarihçilik alanındaki erken dönemli yansıması, "tarih yazıcılığı"nın politik bir misyon üstlenerek araçsal hale dönüşümüdür. II. Meşrutiyet döneminde tarihçilik, ulus-devlet kurulma sürecinde ortak hafızaya sahip modern bir ulus inşa etmede işlevsel bir rol üstlendi ve araçsallaştı. "Araçsal-tarihyazımı" tarihçiliğe yüklenen ortak tarihi hafıza yaratma ve halka cumhuriyet bilincini benimsetme görevine karşılık gelir. Geçmişin icadı ya da kurgusal tarih inşası neredeyse bütün ulus-devlet inşa modellerinde rastlanan ortak motiflerdendir. II. Meşrutiyet döneminde arkaik geçmişe uzanan tarih eserleri; bir yandan, ulus inşa sürecinin bir parçası olarak değerlendirilebilir; diğer yandan, ise 19. yüzyılda gelişen Avrupa modern tarihçiliğinin Türklere ve Türk tarihine yönelik ötekileştirici tavırlarına bilimsel metodoloji ile cevap üretme çabasıdır. Türklerin ortak geçmişinde öne çıkarılması gereken olaylar, şahsiyetler ve olgular bu çerçevede tespit edildi.

Tarihçilik mesleği, 19. yüzyılda Ranke'nin ve pozitivism etkisinde bağımsız bir disipline dönüşerek profesyonelleşti; üniversite, bilim cemiyetleri vb. örgütlenmeleri ile devletin ideolojik aygıtlarından biri haline gelerek araçsallaştı. Bu gelişimin, Türk tarihçiliğindeki görüntüsünün izlerini sürmek mümkündür. Bu kapsamda, incelememizde, tarihçiliğin modern bilimsel disipline dönüşüm sürecindeki araçsal niteliğinin Türk tarihçiliğindeki yansımaları; Rankeci tarih

⁴ Sosyal tarihçiliğin gelişimi ve sosyal tarihçilik metotları için bkz. (Conze, W., & Wright, C. A. (1967). *Social History. Journal of Social History*, 1(1), 7-16; Lloyd, C. (1991). *The Methodologies of Social History: A Critical Survey and Defense of Structurism. History and Theory*, 30(2), 180-219; Griffin, L., & Van der Linden, M. (1999). *New Methods for Social History (International Review of Social History Supplements)*. Cambridge: Cambridge University Press.

⁵ Ahmet Refik'in hayatının son evrelerinde daha bütüncül bir tarih görüşüne ulaştığı Hayat Tarih Mecmuası'nda kaleme aldığı tarihçiliğe dair yazılar çerçevesinde söylenebilir: "İşte tarih budur. Hadiseler, teknikler, sanatlar, adetler, fikirler, arzular, itikadlar, kanunlar, nizam... hepsi tarihe tescil olunur ve onunla intikal eder. İnsan tarih halinde yaşar" (Ahmed Refik, 1928: 145).

devriminin metodolojik özelliklerinin modern Türk tarihçiliğindeki belirgin rolü ve etkisi irdelenecektir. Ahmed Refik'in tarihçilik mesleğine dair yazıları incelemememizin veri tabanını oluşturacak.

19. Yüzyıl Bilimsel Tarihçiliği

Tarihçiliğin bilimsel bir disipline dönüşüm süreci ve yeni bir tarih konseptinin ortaya çıkışı 19. yüzyılda başladı. Modern dünya sisteminin inşası ve küresel Avrupa hegemonyası kökleri antik Yunan'a uzanan tarih yazımı ilkelerine yeni bir veçhe kazandırdı. Avrupa kıtası dışındaki kara parçaları sömürge imparatorluğunun amaçlarını ve yönetme pratiklerini desteklemek amacıyla bir başka ifadeyle merkez ülkeyi ilgilendirdiği ölçüde tarih yazımında ele alındı. Tarihçiliğin araçsal niteliği tarihçilik mesleğinin ilk ortaya çıktığı dönemlerde köklenmiştir. 19. yüzyılda tarihçilik doğrudan sömürge imparatorluklarına sahip milli çekirdek devletlerin beklenti, çıkar ve doktrinlerini kurumsal yapıların altında sistematik, metodolojik bilimsel usullerle dile getirmekle mükelleftir. Tarihçiliğin araçsallık bağlamında yeni bir safhaya taşınması ise 19. yüzyılda gelişen yeni modeller mümkün oldu. Akademik disipline dönüşen tarihçilik, geçmişten ahlaki dersler çıkarmak, kahramanların hikayelerini, mitlerini geleceğe aktarmak amacının ötesine geçerek kaynakların incelenmesi yoluyla toplumun değişimini ele almaya, milli devletin ortak millet, tarih nosyonunu inşa etmeye odaklanmıştır (Balibar, 1990: 330-332).

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Aydınlanma çağında tarihçiliğin bilimsel metodolojik temelleri ortaya çıkmaya başladı. Tarihin kapsamı ve ilgi alanı genişlediğinden dolayı tarihçiliğe özgü yöntemlerin ve epistemolojik temellere sahip bir sistemin kullanılması mecburiydi. Belge ve kaynak analizine dayalı bilimsel çalışmalar bütün Avrupa sathında 1600'lerden itibaren üretilmeye başlandı (Thompson, 1976: 493-498). Tarihçilik ve tarihyazımı Aydınlanma döneminde halen felsefeye oldukça yakın değerlendirilmesine karşın bilimsel metodolojiyi takip eden tarihçiler, bilim akademilerine dahil edilerek bilim dünyasının bir parçası addedilmiştir. Tarihçinin ürettiği bilginin faydası, hakimiyet alanı genişleyen Avrupa güçlerinin dünya egemenliğine ve idare kabiliyetine katkısı ölçüsünde değerlendiriliyordu. Tarihi mitik unsurlardan arındırarak kronolojik hanedan tarihleri üretmek, jenealojik listeler hazırlamak, kaynak yayımlamak, hukuk, idare, kent hakkında belgelere dayalı çalışmalar ortaya koymak Aydınlanma döneminde tarihçilerden beklenen türde eserlerdi. Bilimsel tarihçilik filizlenmeye başlamasına karşın bu dönemde bilhassa üniversite çatısı altında tarih henüz bağımsız bir disiplin olarak değerlendirilmezdi. Hukuk, ilahiyat ve belagat alanlarında istihdam edilen tarihçiler, tarihçilik, tarihsel bilgi üretimi, araştırma metotları, geçmişin yeniden yorumlanması üzerinde durmamaktaydı. Bürokrat, din adamı ve idareci

yetiştirme amaçlı üniversitede tarihçiliğin misyonu ahlak, etik ve dünyaya dair yararlı bilgiler vermektir. Genel bir ifadeyle Aydınlanma dönemi üniversite hayatında tarih yahut araştırma dersi mevcut değildi. Ancak söz konusu yaklaşıma dair değişimler de yine aynı dönem içinde 18. yüzyılda Alman üniversitelerinde görülmeye başlandı. Bilhassa hukuk ve tarih arasındaki yakın münasebet nedeniyle hukuk tarihçiliği, müstakilleşmeye başladı (Breisach, 2012: 259-262; Matytsin, 2022: 325-335). 19. yüzyıl tarihçilik devriminin kökenleri de bu gelişmelerle ortaya çıktı.

Tarihçiliğin Avrupa merkezli değişim sürecinde Aydınlanma dönemi, tarih yazımının akılcı yöntemle, doğa bilimleri metotlarıyla ele alınması yolunda yaygın bir anlayışı ortaya çıkardı, fakat yine aynı dönemde toplumsal araştırmalara doğa bilimleri metotlarının uygulanmasına yönelik güçlü tepkiler de gelişti. Bu tepkilere öncülük eden Giambattista Vico, akılcı yöntemle gerçeğin esasına ulaşmanın mümkün olmadığını ve toplumsal değişimlerin doğa bilimleri metotlarıyla kavranamayacağını savundu. Kültür tarihini insanın yapıp ettiklerini izah etmenin ve değişen insan tabiatını anlamının başlıca yolu olarak gören Vico, buradan hareketle geleneksel toplumsal yapıları izah etti (Wainwright, 1977: 3-4). Tarihçiliği bu bakımdan felsefi düşünceye yaklaştıran Vico'nun yaklaşımı insanın yapıp ettiklerini anlamlandırma sürecinde tarihçiliğin gerekliliğini vurgulaması bağlamında önemlidir (Morrison, 1978: 587-593;). Modern tarihçilikte söz konusu yaklaşımın izlerini romantik tarihçilik ekolünde sürmek mümkünken (Beers, 2014: 132-139) Aydınlanmanın modern tarihçiliğe esas katkısı, kartezyenci mantık devriminin yansımalarında aranmalıdır (Cottingham, 1994: 13-16). Bu yaklaşımda diyalektik metot parça-bütün arasındaki ilişkide aranır; bir başka ifadeyle, tarihçilik olgulara değil spesifik kişi ve vakalara odaklanarak toplumsal olaylar arasındaki ilişkileri tespit edebilir. Tarihçilikte genel çıkarımları benimsemeyen bu yöntemde toplumsal gelişmeler basit bir neden-sonuç ilişkisinde ortaya çıkmaz. Her toplumsal vaka karmaşık nedenlerin bileşimiyle meydana gelir. Bu nedenle tarihçiliğin bilimsel metodolojisi ancak kaynaklara dayalı olmalıdır. Doğa bilimleri deneysel çalışmalara, matematik mantık örüntüsüne dayalı olduğu gibi tarih tanıklara dayanmak zorundadır. Bu tanıklıklar ise tarihi kaynaklar ve belgelerdir. 18. yüzyılın bilimsel tarihçiliği, tarihçiliğin genel kanunlar tespit edemeyeceğini savunan ve her tarihsel olayı kendine özgü/benzersiz gören Gottfried Wilhelm Leibniz gibi istisnalar söz konusu olmasına rağmen kaynak verilerinin üst üste dizilmesi ve bunlar arasında basit, temel neden-sonuç dinamikleri tespit etmekten ibaret bir yöntemle sahipsiz (Breisach, 2012: 263-265; Hamilton, 1996: 30-35). Bunlar arasında Gottfried Herder, felsefi ve akılcı bilimsel yöntemleri dengeleyecek ve bunlara derinlik katacak “sezgi ve anlama” kavramlarını gündeme getirdi. Herder, toplumsallık

kadar bireyselliği de önceledi, neden-sonuç ilişkilerinin toplumsal karmaşasını ve bu süreçlere dahil olan güçlerin girift yapısını göz ardı etmeden toplumsal değerleri, toplum yapılarını, dini ve manevi dünyayı tarihsel süreçlerin izahında dikkate aldı. Herder'in katkılarıyla Aydınlanma dönemi tarihselciliği ve tarih yazımındaki matematiksel mekanik anlayışa "anlama" kavramı dahil edildi (Beiser, 2011: 101-103; Beiser, 1992: 205-209). Nihai olarak 19. Yüzyılda gelişen modern tarihçiliğin esas doktrinlerinden "gelişme ve ilerleme" kuramının benimsenmesi Aydınlanma döneminin tarihçilikteki özgünlüğü sayılabilir. Marquis de Condorcet "İnsan Aklındaki Gelişmenin Tarihsel Portresi Üzerine Bir Deneme" (1793-1794), başlıklı eserinde insanlığın geçmişinin ve geleceğinin gelişme kavramıyla birbirine bağlandığını ve iyi ve mükemmel olana giden doğrusal bir çizgide bu zamanın ilerlediğini sistematik bir biçimde izah etti (Breisach, 2012: 267-269). Gelişme ve ilerleme kuramı, müreffeh toplum ideali beklentisinin bir bakıma müşahhas hale gelmesi, saadet ve akıl toplumuna yönelik ümit ve beklentinin teorisiydi. Gelişme ve ilerleme kuramının tarihçilikten beklentisi bu çerçevede farklılaşmaktadır (Iggers, 1965: 5-7). Tarihçiliğin araçsal niteliği bu bağlamda da ortaya çıkmaktadır ve söz konusu anlayış tarih yazımından ancak insanlığın gelişme çizgisini ve ilerlemenin ürünlerini ortaya koymasını beklemektedir. Kanıt, belgeye dayalı bilimsel tarihçilik öğretici amacı olmayan, insanlığın gelişmesine katkı sunmayan değersiz bir ameliyeydi. Geçmiş ancak insanlığın aydınlanmada katettiği yolu gösteren deliller ve örneklerle anlamlıydı.

Bilimsel tarih devriminin ortaya çıktığı Almanya'da tarihçiliğin 19. Yüzyılda bağımsız bir disipline dönüşmesinde Alman aydınlanmasının kendine özgü nitelikleriyle doğrudan ilgilidir. Alman aydınlanması özellikle Fransız aydınlanma ekolüyle özdeşleşen akılcılığı, akı, tek başına bir itici güç olarak kabul etmez karmaşık toplumsal süreçlerin ve insan doğasının bir parçası olarak ele alır. Alman aydınlanmasının özgün tarafı karmaşıklığa dair güçlü vurgularda ve basit mekanik açıklamalara karşı eleştirel yaklaşımlarda yatar. Tarihin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren doğa bilimlerinden ayrışarak bağımsızlaşma döneminde 18. yüzyıl Alman aydınlanması ve Kant'ın tarih felsefesine getirdiği bilgi kuramı izahları etkin oldu.

Aydınlanmanın belirleyici ilkelerinden ilerleme fikri ve ilerlemeye yönelik sarsılmaz inanç Alman aydınlanma düşüncesinde de geniş yer tutmaktadır ve ortak prensiplerden biri sayılabilir. Ancak Alman aydınlanmasının ilerlemeye dair inancı Fransız örneğinden ayrışmaktadır. İlerleme sürecinin mekanik gerçekleşmediği görüşü Alman aydınlanmasında baskındı. Akla, kanun üstünlüğüne dayanan ahlaklı olanın doğal hale geldiği yapı ideal toplum modeliydi. Fakat bu ideale ulaşıldıktan, insan akli olgunlaştıktan sonra dahi insan

ve doğa arasındaki karmaşık mücadelenin devam edeceği savunulmaktaydı. Bu fikri miras dolayısıyla 19. yüzyılın pozitivist toplum idealleri Alman tarihçileri ve fikir adamları arasında geniş bir mutabakat konusu değildir (Beiser, 1992: 2-7). Alman aydınlanmasının tarihçiliğe bir başka katkısı ise üslup ve anlatı/retoriğe dair, İngiliz ve Fransız tarihçiliğinde 18. yüzyılda yükselen ilgiye karşın, kaynak değerlendirme, tenkit ve titiz bir araştırma sürecine dayanan pratik tarihçiliği desteklemesidir. Bununla birlikte tarih eserlerini katı kronolojik listeler olmaktan çıkararak kültürel incelemeleri eserlerine dahil eden Fransız ve İngiliz tarihçiliğine ait eserler Alman tarihçiliği üzerinde etkili oldu. Alman tarihçiliği, 18. yüzyıl boyunca bilhassa hukuk tarihinin bir parçasıdır; bu nedenle, ayrıntılı ve kaynaklara dayalı incelemeler ortaya çıkmasına karşılık izahlar dar kapsamlıdır. Tasviri niteliği ağır basan Alman tarihçiliği hukukun yanı sıra siyasi gelişmeleri de tarihçiliğin odağına dahil etti. Devlet bağımsız somut bir inceleme nesnesine dönüştürülürken tarihsel incelemelerde istatistik ve veriler kullanılmaya ve önem kazanmaya başladı. Ampirik bir yaklaşımla devlet birimi ekonomik ve toplumsal yapıların yanı sıra coğrafi şartları da dikkate alınarak değerlendirildi. Devlet statik bir birim değil, sürekli değişen bütünsel bir yapı olarak ele alındı, bu yapıda halk/volk zamanla incelemelerin bir parçasına dönüştü. Devlet ve toplum yaşayan bir olgu olarak somut kuramlarla tarihsel olarak incelenmeliydi. Bunun için kaynak kullanımının yanı sıra yan disiplinlere de başvurulması gerekiyordu. Bu sayede inceleme araç ve yöntemleri sabit hale gelmeye ve metodolojik bir tarih disiplini şekillenmeye başladı (Loader, 1976: 89-91).

Alman tarihçiliğinin Aydınlanma dönemi metodolojisi modern tarihçiliğe model olan çalışmaları ortaya çıkardı. “Halkı/volk” kavramını Justus Möser, “Osnabrück Tarihi” eserinde tarihsel incelemenin merkezine aldı. Bu inceleme, belirli bir dönem ve yerdeki özgün durumu olduğu gibi ele almaktadır. Genel kavram ve anlayışlara dair belirli çerçeveli, özgün bir durumdan yola çıkılarak açıklamalar getirilebileceği ortaya konmaktadır. Halkın gündelik hayatı, lehçesi, değer yargıları, incelenen dönemin değişken güçlerini çözümlmek için kullanılmakta, bu bakımdan tarihçiye yol göstermektedir (Beiser, 2011: 64-67; Beiser, 1992: 288-292; Müller, 1990: 158-160). Möser bu çalışma örneğinde halkı tarihsel inceleme nesnesine dönüştürmenin modelini sunarken Johann Gottfried Herder, tarihin ana nesnesi olarak “halk/volk” kavramını belirledi. Modern tarih devriminden önce Alman tarihçiliğinde 18. Yüzyılın ilk yarısından halk tarih incelemesinin ana nesnelere biri haline geldi. Tarihçilik “halk”ın yanı sıra onun kültürünün temel bileşenleri dil, gelenek-görenek, sanat ve edebiyatı da odak olarak belirledi. Bilhassa dil ve dilin ortaya çıkışını ulus formasyonunda merkeze alan Herder’e göre; “Bütün insanlığın insan türünün tek bir sürü, grup halinde kalması mümkün olmadığı gibi tek bir dilin de muhafaza edilmesi

mümkün değildi. Bu nedenle farklı ulusal diller ortaya çıktı” (Herder, 2002: 147). Herder’in insanlık tarihine bütüncül yaklaşımı ve halka kültürel temel kazandıran anlayışı 19. Yüzyıl Alman tarihçiliğinin bir ulus inşa etme aracı olarak tarih inşasına güçlü bir gelenek hazırladı. Aydınlanma Çağı’nın, bilhassa Fransız ve Alman tarihçilik biçimleri, gelişim kuramına yönelik kuvvetli vurgu, doğa bilimleri ile tarihçilik usullerini yaklaştıran fikirler, bunun karşısında görülen ancak bilimsel tarih devriminde kendisine yer bulan Vico’nun ve Herder’in kültürel yaklaşımları 19. yüzyıl tarihçiliğinin bağımsız bir disipline dönüşmesini; hukuk tarihçiliği, kronik geleneği, klasik metin çalışmaları gibi farklı dalların tarihçilik disiplini altında bir bütün haline gelmesini sağladı. Aydınlanma’nın 19. yüzyılda arşiv belgeleri, kitabeler, antik kaynaklar üzerine çalışan doğrudan salt tarihselci metodolojiyi benimseyen pratik tarihçileri dahi etkileyen miraslarından biri de Herder’in de benimsediği insan doğasının değişmezliği ilkesidir (Beiser, 2011: 101-105). İnsan doğası hakkındaki genellemeler 19. yüzyıl tarihçiliğinin eleştirel metodolojisine bir ölçüde dahil oldu (Iggers, 1965: 12).

Alman tarihçiliği 1800’lerde bilimsel temelleri güçlendirirken ve tarih eserini tarihi hükümdarların ve hanedanların yapıp ettiklerinin kronolojik listesi olmaktan çıkararak, toplumsal gelişimin ve farklılaşmanın tasvirine dönüştürmeye başladığı dönemde tarih felsefesi de devrimsel bir süreç yaşamaktaydı. Georg Wilhelm Hegel, kültürün ve toplumların değişen tarihinin ele alındığı esnada Aydınlanma döneminde öze ilgilenmediği gerekçesiyle felsefeye göre değersiz görülen tarihçilik anlayışını ters yüz etti. O’nun evrensel tarih görüşüyle, değişmeyen hakikatlerin ve özlerin tamamı tarihi gerçek olarak benimsendi. Tarihin ve insanlığın başlangıcındaki sabit, gizil güç “idea” insanlığın kendini fark etmesiyle harekete geçer ve bu aşamada “Ruh” olarak adlandırılır. “Ruh” canlı ve cansız doğayı biçimlendirir, tüm gerçeklik “Ruh”un başlangıçtaki salt halinde gizlidir, bu gizil kuvvetler tamamıyla açığa çıkana değin “Ruh” insanlığı ileriye taşır. Ancak gelişim, ilerleme karşıtı güçleri de bünyesinde taşır, sabit “İdea”ya ulaşmak için bir başka ifade ile tekamülü son raddeye taşımak isteyen itici güçler zıt kuvvetleri, engelleri de beraberinde getirir. “Ruh” toplumsal bir düzen, yapı inşa ettiği, ilerlemeyi hızlandırdığı esnada, Hegel’in ifadesiyle “tez” ortaya çıktığında bu gelişmeyi engellemeyi hedefleyen “antitez” de ortaya çıkar. Söz konusu gerilim ilerlemenin doğasında vardır. Bu karşılaşma sayesinde gelişme bir adım daha ileriye taşınır, yine Hegelyen ifade ile “sentez”e varılır. Hegel “Ruh”un zaman içinde gelişimini, diyalektik ilerlemesini esasen tarihsel gelişmenin aşamaları olarak sayar. İnsana ait bireysel tarihsel gelişimle evrensel ilerleme arasındaki aracı role ise devleti yerleştirir. Ruhun ideaya ulaşması için devlet elzemdir, onun sayesinde insan topluluğu daha yüksek bir bilinç ve gelişme seviyesine varabilir, bireysel hırslarını dizginleyebilir. Hegel bu

bağlamda devletleri de tarihsel gelişme seyri içinde ele alarak ideal devlet biçimini belirler. Felsefi yaklaşımın yanı sıra ekonomi-politik arasında da bağlantılar kuran Hegel, dünya tarihinin ve dünya ticaretinin gelişimin aynı taraflarını, etik bütünlüğü ele aldığını söyler. Evrensel tarihi insanlığın doğaya boyun eğdirme süreci olarak tanımlayan Hegel, bu gelişmenin ancak ulusal ölçekte gerçekleşebileceğini öngörür (Breisach, 2012: 292-298; Forster, 1993: 132-138; McCabe, 1998: 379-384). Serbest ticaret doktrini ve klasik iktisat yaklaşımı, üretim araçları ve üretici güçleri analiz için Hegel'in kullandığı aparatlardır ancak yöntemini bunlarla sınırlandırmaz ve Saint Simoncu mekanik yaklaşımın karşısında evrimsel bir ilerleme çizgisini benimser. Mülkiyet hakkı nosyonunu serbestiyet fikrinden önce tanımlayarak ekonomi-politik çerçevede tarihi, orta sınıfların gelişme süreciyle başlatır (Pradella, 2014: 442). Hegel, tarih metodolojisine yeni imkânlar tanıyan diyalektik yaklaşımı ve tarihi doğrudan felsefe boyunduruğundan çıkararak devrimsel görüşleri ile 19. yüzyılın tarihçiliğine "ilerleme ve özgürleşme bilincinin tarihsel doğasını, gelişmenin seyrini" inceleme ve araştırma misyonu yüklemiştir (Rotenstreich, 1971: 206).

Evrensel insanlık tarihi ve insan doğası hakkındaki bütünsel Hegel vizyonu pratik tarihçiler üzerinde teorinin doğası gereği somut etkiler göstermedi. Diyalektik usul tarih yöntemine dahil olmakla birlikte toplum, birey ve olay hakkında incelemeleri yürüten bilimsel tarihçiler için Hegel ve tarih felsefesi ancak soyut bir zihinsel arka plan sağladı.

Bilimsel tarihçilik ve pratik tarih çalışmalarını 19. yüzyılda esas bakımından dönüştüren, Hegel'in aksine meslek olarak tarihçiliğin esaslarını ve yöntemini şekillendiren merkezi figür Leopold von Ranke'dir. O'nun yaklaşımının özü; "wie es eigentlich gewesen/how it essentially was/gerçekte nasıldı" (Iggers, 2010: xix-xx) ifadesinde yatar⁶. Ranke bu bağlamda tarihçiliği olayların

⁶ Rankeci tarihçilik, tarihçiliği temelde iki yönde etkiledi. Biri, gerçekliği aramak, diğeri bununla ilişkili olarak belgeye dayanmak. Buna göre, gerçeklik arşivdeki belgededir, olay ve olgular belgede ne yazdıysa o şekilde gerçekleşmiştir. Böylece pozitivist bilimselliğin öngördüğü "nesnellik" sorununu da aşmış olmaktadır (Şimşek ve Satan, 2011: 16). Fakat bu yaklaşım, "gerçekte(n) de öyle mi oldu?" sorusunun cevabı mıdır? Bkz. (Şimşek ve Yalı, 2019). Her ne kadar Ranke, "gelecek çağlara yararı dokunsun diye, geçmişi yargılamak şimdiki zamanı yönlendirmek görevi tarihe verildi. Benim bu çalışmamın böyle bir iddiası yoktur; bu çalışma sadece geçmişte gerçekte ne olduğunu ortaya koymak istiyor" dese de Ranke bu sözleriyle, tarihe dair o zamana kadar biçilen misyon/görev ile kendisinin benimsediği metodun sadece basit bir kıyaslamasını yapmaz. Bu sözle, Ranke, tarihe biçilen "görev"lendirmeyi eleştirir gibi görünse de, aslında kendi tarihçiliğinin "araçsal"lığını da belirtmiş oluyor. "Gerçekte ne oldu?" ifadesi bir yandan şimdiye kadar yazılanların geçmişi yargıladığını ve şimdiki zamanı yönlendirmek "görevi"ni üstlendiğini, dolayısı ile bilimsel değil araçsal olduğunu vurgularken, diğer yandan, kendi yaptığını bütün her şeyden (tümel/tikel kimlik aidiyetlerinden, muhafazakâr doktrininden vb.) arınmış bir bilimsellik taşıdığını iddia eder. Gerçekte nasıldı?

kataloglanmasından, belgelerden elde edilen gerçeklerin toplanmasından ibaret görmez, geçmişte hakikatte ne olduğu sorusunun peşine düşer. Bu anlayışla, belge koleksiyonerinin ötesinde geçmişi yargılamadan hakikati bildirmeyi tarihçilik amacı olarak belirler. Gerçeklerin saptanması için tarihçilik eleştirel ve bilimsel bir metodoloji takip etmeliydi ve Ranke, hukuk tarihçilerinin, filologların, yöntemlerini geleneksel tarih metodolojisiyle birleştirir. Eleştirel, bilimsel tarih O'nun metodolojisine göre devlet arşivlerinde araştırma süreci, bilimsel objektifliğin temel kriteridir. Ranke, filolojik metin incelemelerinde kullanılan kaynak tenkidi usullerini tarihçiliğe aktararak, kaynağın ve resmî belgenin güvenilirliğini, bunların ait olduğu dönemin bağlamında değerlendirilmesi usulünü kabul ettirir (Braw, 2007: 46-48). Pozitivist anlayışın kuvvetli etkisi altındaki Ranke ekolü, tam anlamıyla pozitivist kabul edilemez. Alman Aydınlanma ekolünün metafizik kavramsallaştırmalarını, büyük ölçüde de Kant'ın insanlığın gelişiminde Tanrı'nın hikmetine dair vizyondan etkilenmiştir. Lutheryan Ranke, tarihteki hakikati ortaya çıkarmak için ancak insanların, toplumların, devletlerin yapıp ettikleri ardındaki Tanrı etkisinin dikkate alınmasına salık verir (White, 2008: 218-219).

Pozitivist metodolojiyle, eleştirel tarihçilik araçlarıyla elde edilen tarihsel verilerden teorik ve soyut genellemelere varmayan Ranke, onun yerine, ilahi irade varlığını yerleştirdi. Ancak Ranke'nin bilimsel tarihçiliğin kurucusu olarak benimsenmesi yarı pozitivist yaklaşımının yanı sıra tarihçilikte devlete biçtiği rolle de yakından ilgilidir. İnsanı medenileşme yoluna sokan devlet birimi tarihçinin başlıca araştırma nesnesi olmalıydı çünkü her bir birim kendine münhasır hukuk, gelenek ve politik yapıya sahipti. Tarihçi devletin arşivinde belge toplayarak devlet birimini izah etmeyi amaçlamalıdır. Ranke'nin bu yaklaşımı bilimsel tarihçilikte, devletin önüne kültürel bir yapı olarak "volk/halk"ı koyan Herder'e karşı diplomasinin, savaşın genel ifadeyle devlet ve

Sorusunu da kendini tanımladığı yerin üzerinde inşa eder. Bunun cevabı "arşiv"dir. Ranke'nin ve Rankeci tarihçiliğin ulaşacağı aşama "belge fetişizmi" olarak ifadesini bulur (Şimşek ve Satan, 2011: 16-17). Kaldı ki, vatansever bir Prusyalıdır ve tarihi milli bir amaç için araçsallaştırmaktadır (Iggers, 2007: 4). 1830'da Almanlara özgü "volksgeist/milli ruh/Alman ruhu" davasına ayrıca eğitilmiş zümrenin ılımlı muhafazakârlığına hizmet amacıyla "Historische Politische Zeitschrift/Tarih Siyaset Dergisi"nin editörlüğünü üstlenmişti. Ranke, iki krala, Prusya kralı Friedrich Wilhelm ile Bavyera kralı II. Maximilian'a zaman zaman danışmanlık da yaptı. Bu durum Alman tarihçiliğinde ender rastlanan bir durumdur. Alman tarihçiliği açısından değerlendirildiğinde, Alman tarihçilerinin devlet üniversitelerinde çalışmaktaydılar, yerleşik düzen ve devletin emelleri bir yönüyle bu tarihçilere dokunduğu için Alman tarihçiliğinin özelliği tarihçilerle iktidar arasında bir zıtlıktan çok işbirliği vardı (Breisach, 2012: 335).

devlet adamlarının eylemlerinin konu olarak seçilmesine ve tarihçilik mesleğini siyasi tarih çalışmalarına indirgedi (Breisach, 2012: 298-301).

Bilimsel tarihçiliğinin doğuşu salt Ranke'nin çalışmalarıyla izah edilemez. 19. yüzyılda bilimsel anlayışı, toplumsal yapıyı algılama/anlamlandırma süreçlerini etkileyen Auguste Comte'nin öncülük ettiği pozitivism, modern tarih yazımını da şekillendirdi. Pozitivist metodolojinin tarihçiliğe katkıları arasında ampirik yaklaşım başta gelir. Comte, gözlemlenebilir gerçeklerin ve verilerin önemini vurgulayarak bilgiye ampirik bir yaklaşımı savundu. Tarihçilik söz konusu olduğunda bu yaklaşım, spekülasyon veya öznel yorumlardan uzaklaşarak daha kanıta dayalı bir metodolojiye doğru bir geçiş anlamına gelmektedir. Tarihsel araştırmanın temeli olarak somut, gözlemlenebilir gerçeklere dayanarak ampirik kanıtlara öncelik verilir. Somut kanıtlara yapılan bu vurgu, pozitivist tarihçiliği spekülasyon veya yorumlayıcı yaklaşımlardan ayırır. Pozitivizmin tarih metodolojisine taşıdığı somut araçlar ise kantitatif inceleme metotları ve tarihi gerçekliği inşasında kritik rol verilen ana kaynakların, arşiv belgelerinin analizidir. Comte ve pozitivism tarafından sistematik gözlem, deney ve yasaların formüle edilmesi olarak karakterize edilen bilimsel yöntem, tarih dahil sosyal bilimlere de uygulanabilir niteliktedir. Bu yaklaşım sayesinde tarihsel araştırmalara nesnellik getirilecek ve tarih disiplini bilimsel bir nitelik kazanacaktır. Pozitivist yaklaşımın tarihsel incelemelere getirdiği temel katkılar, toplumsal gelişme teorisi, spesifik ifade ile toplumsal gelişimin üç safhasına dair ortaya konan modelleme ve kavramsallaştırmada yatmaktadır. Teolojik veya kurgusal aşama, metafizik veya soyut aşama, bilimsel veya pozitif aşama olarak şematize edilen her bir dönem dünyayı ve toplumsal düzeni anlamının farklı bir yolunu temsil eder ve ilerleme teorisini sistematik olarak temellendirir. İlerlemeye dair genellemenin bizi kendisini dikkate almadan Comte tarafından çizilen çerçeve, tarihçilere toplumsal gelişim konusunda evrimsel bir bakış açısı kazandırdı ve tarihsel olayların daha geniş sosyal ve kültürel dönüşümler bağlamında analizini yaygınlaştırdı (Stanford, 1994: 257-261).

Pozitivism etkisi altındaki bilimsel anlayışa göre, sosyal ve toplumsal yapıyı anlayabilmek için; farklı disiplinlerin, bütünü değil parçaları derinlemesine incelemesi gerekmektedir. Bu süreç, sosyal bilim dallarının disiplinlere ayrılarak uzmanlaşmasını, meslekleşmesini sağladı. Tarihçilik bahsedilen dönemde modern toplumu ve geçmişini inceleyen bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıktı. Tarihçiliğin kökenleri muhakkak antik devirlere kadar uzanmaktadır ancak 19. yüzyılda Leopold von Ranke'nin adıyla anılan bilimsel tarih devriminin tarihçiliğe getirdiği yenilik yahut modern tarih yazımını antik çağlardan Aydınlanma dönemine uzanan tarihçilik geleneğinden ayırır temel unsur, tarihçiliğin, üniversite, araştırma merkezi gibi devlet tarafından teşekkül ettirilen kurumsal

yapıların çatısı altına alınmasıdır. Bu bakımdan tarihçilikte profesyonelleşme, çalışma alanı ve yöntemleri sınırlandırılmış, belirlenmiş bir disipline dönüşme süreci tarih araştırmalarının resmî kurumlara taşınmasını ifade etmektedir. Ranke devrimi, tarihçiliği pozitif bir bilim dalı olarak tanımlar, ancak, üniversitelerde tarih eğitimi almış profesyoneller tarafından bilimsel tarihçilik icra edilebilir. Nesnel bilgi, gerçeklik ve gerçekte ne oldu sorusunun cevaplanması modern tarih yazımının başlıca amaçlarıdır (Sönmez, 2010: 24-28)⁷.

19. yüzyılda Ranke devrimiyle tarihçilik usulleri, tarih yaklaşımı dönüşürken Osmanlı coğrafyasında paralel surette modern tarihçiliğin ilk örnekleri ortaya çıkmaya başladı. Modern Türk tarihçiliği, ana hatları, bilhassa başlangıcı yakınçağ döneminin bizatihi içerisinde filizlendi ve şekillendi (Durukan, 2010:38). Bu çerçevede, Ahmed Cevdet Paşa'nın "Tarih-i Cevdet"i doğrudan Osmanlı Devleti'nin ve Osmanlı coğrafyasına etkileri nispetinde Avrupa ve Asya dünyasının yakınçağının ilk yarısına kaynaklık ve şahitlik etmenin yanı sıra eserin yazıldığı dönemde şekillenmeye başlayan devlet arşivlerine dayalı kurumsal tarihçilik usullerinin Osmanlı tarih yazıcılığına taşınmasına da öncülük etti. Cevdet Paşa'nın arşiv belgelerine, layihalara, sefaretname türü kaynaklara dayalı hazırladığı eseri, Hayrullah Efendi'nin "Tarih-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye", Mustafa Nuri Paşa'nın "Netayicü'l-Vukuat", Ahmed Vefik Paşa'nın "Fezleke-i Tarih-i Osmani" gibi Tanzimat dönemiyle örnekleri artan modern usulleri takip eden mukayeseli siyasi tarih örneklerine model oldu (Hayta, Uğur, 2013: 141-147; Yinanç, 2011: 64-67). Osmanlı zihin dünyası ve siyasi hayatında büyük dönüşümlerin başladığı Tanzimat'tan II. Meşrutiyet dönemine kadar Osmanlı Devleti'ndeki tarihsel üretimi "modern" tarihçiliğin sınırlarına dahil eden, klasik

⁷ Ranke'nin savunduğu şekilde olay ve olgulara "tarafsızlık" yaklaşımı, bütün değerlerin göreliliğini ve bu nedenle anlamsızlığını göstermekten çok uzaktı. Hegel'in felsefi yaklaşımının yerine tarihsel yaklaşımı koymuştu. Bununla birlikte; Ranke, mevcut siyasal devletlerin tarihsel büyümenin sonuçları oldukları sürece, "ahlaki enerjileri", "Tanrısal düşünceleri" oluşturdukları konusunda Hegel ile aynı fikirdeydi. Böylece, Ranke, muhafazakâr doktrin kurucularından Edmund Burke'üne yakın bir duruşa ulaşarak, yerleşik siyasal ve toplumsal kurumlara devrimci araçlar ya da geniş reformlarla yöneltilen her türlü meydan okumanın, tarihsel ruha yönelik bir tecavüz olduğunu ileri sürdü. Buna göre, yalnızca "gerçekten neler olmuş olduğunu göstermenin" peşinde koşan geçmişe "tarafsız" yaklaşım; aslında Ranke'ye göre, Tanrı'nın istemiş olduğu gibi var olan düzeni ortaya koyuyordu. Tıpkı Hegel için olduğu gibi, Ranke'ye göre de, modern dünyanın tarihi, güçlü bir monarşi ve aydın bir kamusal hizmetin himayesi altında, yurttaş özgürlüğünün ve özel mülkiyetin var olduğu ve güçlendiği "Restorasyon Prusyası"nın siyasal ve toplumsal kurumlarının güvenilirliğini, sağlamlığını meydana çıkarmaktaydı. Ranke'nin tarih kavramında devletin merkezi konumu da bundan ileri geliyordu (Iggers, 2007: 26). Ranke'nin devlet kavramı -Fransız Devrimi'nin ve Napolyon dönemini takip eden restorasyon çağının- 1848 öncesi Prusya'sının siyasal gerçekliklerine dayanıyordu; bunlar, temsili kurumların oluşturulmasından ve kaçınılmaz toplumsal sonuçlarıyla birlikte sanayileşmenin gerçekleşmesinden önceki gerçekliklerdi (Iggers, 2007: 4).

vakanüvis yahut nakilci tarzdan farklılaştıran yegâne metodolojik yaklaşım, arşiv, layiha, mecmua gibi çeşitli türde resmi, yarı resmi kaynakların derlenerek metnin neden-sonuç ilişkileri bağlamında inşa edilmesidir. Ayrıca Fransızca genel tarihlerden uzun aktarmalar, çeviriler Tanzimat ile başlayan modern Türk tarihçiliğinin belirleyici vasıfları arasındadır, hatta bu nitelik ilerleyen süreçte Türk tarihçiliğinde kuvvetlenerek devam etmiştir (Ersanlı, 2018:60-61).

II. Meşrutiyet dönemi, siyasi yönden olduğu gibi modern Türk tarihçiliği bağlamında da dönüm noktasıdır. Avrupa örneğinde tarihçiliği bağımsız, profesyonel disipline dönüştüren metodolojik modeller, ulus-millet inşasında tarihçiliğe verilen görevler Türk tarihçiliği örneğinde II. Meşrutiyet ortamında belirginleşti (Oral, 2006: 3). “Tarih-i Osmani Encümeni”nin 1909’da kuruluşu ile Türk tarihçiliğinde modern yaklaşımlar ve ihtisaslaşma Avrupa örneklerinde olduğu gibi kurumsal bir yapıya kavuştu (İnalçık, 2013:179-180)⁸. Encümen, dönemin düşünce ortamında çerçevesi çizilen “milli tarih” perspektifini korumakla birlikte ansiklopedik, araçsal ve ideolojik-popüler tarihçilikten öte hem kurum üyelerinin hazırladığı monografilerde hem de kurumun resmi yayın organı “Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası”nda yayımlanan tetebbularda bilimsel tarihçilik usullerine riayeti ana düsturlarından biri olarak benimsedi. Türk tarihinin epigrafi ve nümizmatik türünde kaynaklarının yayımlanması, Osmanlı tarihinin klasik dönem vakanüvis eserlerinin neşri Encümen’in temel faaliyet alanlarıydı ve bu sahalarda ortaya konan ürünler modern Türk tarihçiliğinin kurumsallaşma ve profesyonelleşme sürecini hızlandırdı (Toprak, 1986: 431).

Alman tarihçiliği metodolojik yetkinlik açısından Avrupa’daki diğer ülkelerin tarihçiliğinden çok ilerideydi. Alman yöntemleri, ancak 1860’larda Gabriel Monod’un aracılığıyla Fransa’ya getirilecek; Alman tarzı “tarih yapmak”, İngiltere’nin kendine özgü çizgisini, Oxford ve Cambridge tarihçilik ekolü adı verilen gruplar kanalıyla etkileyecek; Amerikan tarihçiliğine ise, Alman üniversitelerinde tarih öğretimi gören çok sayıda öğrenci aracılığıyla girecekti. Bilimsel tarih gönüllüleri için, Alman tarih seminerleri talim sahası, Alman tarih

⁸ Encümenin doğrudan devlete bağlı resmi bir idare sayılıp sayılmaması gerektiği Babiali çevrelerinde de hukuki tartışmalara yol açmış, buranın özel kurum sayılması gerektiği yönünde hukuki beyanlar ortaya çıkmıştır. Şura-yı Devlet tarafından Encümenin nizamnamesi incelenmiş, nihayetinde Encümen Osmanlı Devleti’nin resmi kurumları arasında sayılmıştır. COA, ŞD., 1165/3, 2 Teşrin-i Evvel 1328 (15 Ekim 1912).

çalışmaları ise kutsal elkitablarıydı. (Breisach, 2012: 336).⁹ Bu etkinin Osmanlı Türkiye'sinde karşılığı var mıydı, varsa izi nasıl sürülebilir?

Rankeci Osmanlı-Türk Tarihçiliği ve Ahmet Refik Altınay

Tarih-i Osmani Encümeni'nin çalışmalarını raporlaştıran Ahmed Refik (Altınay), Encümen'in kurumsal çatısı altında gelişen modern Türk tarihçiliğinin siyasi tarihe ve Ranke usulüne yönelik ilgisini ortaya koyar. Encümenin kuruluş amacında saydığı gerekçeler, bilimsel tarih devriminin ilkelerinden kaynaklara verilen ağırlığın benimsendiğine işaret etmektedir:

(Türk Tarih Encümeni) bidayeten (Tarih-i Osmani Encümeni) namıyla teşkil edilmişti. Encümenin tarih-i teşkili 14 Zilkade 1327 ve 14 Teşrinsani sene 1325'tir. Encümenin teşkilinden maksat, mehterem refikamızdan Necib Asım Beyefendi tarafından tanzim ve heyet-i umumiyece kabul olunan talimatnamede musarrıh olduğu veçhile "Devlet-i Osmaniye'nin mükemmel bir tarihini vücuda getirmek ve tarih-i Osmaniye ait resail ve evrak ve kuyudatı tab' ve neşreylemekti. (Ahmed Refik, 1928: 161)

Ahmed Refik, başkanlığını da üstlendiği modern Türk tarihçiliğinin akademisinin "mükemmel bir Osmanlı Tarihi" yazma misyonu çerçevesinde Necib Asım ve Mehmed Arif tarafından hazırlanan eserleri "bilahare Encümen'in vezaifi daha ilmi ve neşriyatını daha vasi ve daha müsbet bir şekle ifrağ etmek lüzumu hissedilmiştir" (Ahmed Refik, (1928), Türk Tarih Encümeni Mecmuası (Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası/TOEM), cilt: XVII, sayı: 19, (96), sayfa: 161-165, s. 161) söylemiyle ilk hedefin ve eserlerin ilmi tarihçilik usullerine yakın görmediğini sezdirir¹⁰. O'nun tarih anlayışında Ranke ekolünün ağırlığını ise Encümenin talimatnamesinde yaptığı değişikliklerle belirginleşir:

⁹ Almanya'da Ranke, düzinelerce genç tarihçiye, olayları gerçekte olduğu gibi anlatmak ilkesini benimsetmişken, Macaulay eserlerinde hâlâ İngiliz özgürlüğünü övüyordu. Guizot, torunlarına Fransız tarihini anlatabilme keyfi için yazdım dediği bir eser yazmıştı (Breisach, 2012: 336). 19. yüzyılın dönümüne gelindiğinde, Fransa, Belçika, Birleşik Devletler, İskandinavya, hatta Almanya'daki tarihçiler, Ranke'ci paradigmayı eleştirmeye toplumsal ve ekonomik etkenleri de hesaba katan bir tarihçiliğin gerekliliğini öne sürmeye başladılar (Iggers, 2007: 5).

¹⁰ Encümenin çalışmalarına yönelik Mehmed Fuad Köprülü'nün de ciddi eleştirilerine uğramıştır: "Mufassal bir Osmanlı tarihi yazmakla yeni birkaç vesikadan ufak bir makale vücuda getirmek arasında galiba çok farklar olacak ki encümen henüz hiçbir şey ortaya koyamadı". Köprülü, Encümen'in kuruluş amacını gerçekleştirmemesini ise "hariçten öyle görünüyor ki Tarih Encümeni azaları arasında tarihi telakki itibarıyla hiçbir mücaneset yoktur" ifadesiyle izah ediyor. Azaların tarihçiliğini uzmanlık derecesinde değerlendiren Köprülü, olayları yan yana dizmekten, kaynak nüshalarını iç ve dış tenkide tabi tutarak zıtlıkları gidermekten, öte derin bir tarih çalışması gerçekleştirilmediğini sadece "alim" bir tarihçi için belge hazırladıklarını savunmaktadır. Encümen azalarının geneli itibarıyla tarih felsefesi, usulleri, yeni tarih yaklaşımlarından bihaber olduklarını ifade ettikten sonra Ahmed Refik'e parantez açarak O'nun

Encümenin vazifesi milli tarihimize dair monografiler tahrir ve vesikaları cem ve gayrı matbu asar-ı mühimme ile vakanüvis tarihlerinin en doğru nüshalarını tekraren tab' ve Türkçe'nin gayri lisanlarında tarihimize ait müellifatı tercüme ve Türk idaresinde bulunmuş olan mil el ve memalikin o zamanlara ait tarihine dair tetebbuat icra ve eserleri telif ve memalik-i sairede bulunan kıymetdar vesikaların fotoğraflarını ahz ve neşrederek bu suretle mükemmel bir milli tarih vücuda gelmesine hizmet eylemektedir. (Ahmed Refik, 1928: 161-162)

Milli tarih yaklaşımı, "devleti" tarihçiliğin merkezine yerleştiren Ranke ekolünün devletin ulus inşa etme projesine tarihi veri sağlama misyonunun, Ahmed Refik'in tarih görüşündeki yansıması olarak değerlendirilebilir¹¹. Ahmed Refik'in, bilhassa II. Meşrutiyet dönemindeki tarihçilik anlayışına göre, ancak devletin "resmi vesikalarına müstenit/dayanan" tarihçilik mümkündür. Ulusal tarihe dair yazma eserlerin kaynak olarak bilimsel metodolojiyle incelenmesi, söz konusu yazmaların "ilmi surette taşıyisi" akabinde bilimsel, "tam ve vesaike

batı tarihçilik usullerini benimseyen tutumunu takdir eder. O'nun tarihçilik sıfatını diğer üyelere göre daha layık olduğunu söyler. Ahmed Refik'in Osmanlı tarihine dair eserlerindeki inşa şeklini ve bilimsel yaklaşımını dikkate değer görür ancak Ahmed Refik'in bu dönemdeki eserlerini "popülist" olarak tanımlar. Millete tarih terbiyesi ve bilgisi vermek maksadıyla hazırlanan bu eserlerin ötesinde O'nun daha bilimsel eserlerini beklediğini ilave eder (Köprülüzade Mehmed Fuad, 1913: 187-188). Ahmet Refik, Encümene yönelik eleştirilere Encümenin görevlerinin anlaşılmasından kaynaklandığını söyleyerek cevap verir. Eleştirilerin odağındaki Necib Asım ve Mehmed Arif Bey'in kaleme aldığı Osmanlı Tarihi'nin Encümene ait farz edilmemesi gerektiğini ilave eder, bu eser üzerinden Encümen'in eleştirilemeyeceğini belirtir. Eserin Encümen tarafından komisyon usulüyle yazılmadığını sadece Encümen'in neşrettiğini, üyelerin kitabı bütünüyle incelemeyeceğini anlatır. Encümen'in vazifesi bahsinde ise Tarih-i Osmani Encümeni'nin görevini Osmanlı tarihi yazmak değil Osmanlı Tarihi için belge toplamak olarak izah eder (Ahmed Refik, 1920: 4). Ayrıca Encümen'den beklenen görevlerin yerine getirilmesi için belirli imkanların sunulması gerektiğini bir başka yazısında ifade eder. Öncelikle, doğu-batı dünyasından Türk ve Osmanlı tarihine dair bütün eserlerin toplandığı eksiksiz bir kütüphane kurulmasını şart koşar. Encümen'in elinde 'mükemmel' kütüphane bir yana Tarih-i Cevdet dahi bulunmadığını söyler. Yazılı kayıtlar yanı sıra Osmanlı hayatına dair Avrupa'daki tabloların birer kopyalarının da bulundurulması elzemdir. Bunlardan başka Avrupa kaynaklarının yerinde incelenmesi için görevlilerin gönderilmesi gerekmektedir. Hepsinin ötesinde Osmanlı Tarihinin temel veri kaynağı arşivlere erişmenin ve bilimsel usullerle inceleme yapmanın imkansızlıklarını vurgulayarak arşivlerin kurumsal gelişimi olmaksızın Osmanlı tarihinin eksik kalacağını bildirir (Ahmed Refik, 1920: 2).

¹¹ İlginçtir, Ahmed Refik'in Ranke ile sadece tarihçilik yöntemi değil, aynı zamanda kendisinin de Ranke gibi bir devlet kurumunda görev alması ile de benzeşmektedir. Her ikisi de "nesnellik/tarafsızlık" vurgusu ve arşivlerin tarihte olanı olduğu gibi açıklayan "nesnel kayıtlar" olduğuna, tarihe bir görev yüklenmemesi gerektiğine dair vurgu yapmalarına karşılık sorun; devletle, savaşla, dış politikayla vb. ilişkili konular olduğunda, her ikisi de bir yönleri ile devletin yeni bir kimliğin inşası için çalışan üst yapı memurları olarak "organik aydın" olmalarından dolayı, bu nesnellik yerini, öznel açıklamalara, tarihe görev yükleme misyonuna bırakmaktadır. Örneğin bkz. Ahmed Refik, 1917: 392-395; 403-406.

müstenid” milli tarih üretilebilir. Vakanüvis eserlerini doğrudan ana kaynak olarak oldukça önemseyen Ahmed Refik, yazma nüshaların tenkitli metinlerinin hazırlanmasını da Encümen’in vazifeleri arasında saymıştır.

Tarih-i Osmani Encümeni’nin tarihçilik programının esası kusursuz Osmanlı tarihi ortaya çıkarmak olarak belirlenmiştir. Encümenin kurucusu Abdurrahman Şeref Bey’in resmi son Osmanlı vakanüvisliği görevinde bulunduğu da dikkate alındığında bu kurumsal çatı altında şekillenen tarihçiliğin niteliği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Encümenin talimatnamesi ve kurucusunun kimliği, hepsinin ötesinde Sultan V. Mehmed Reşad tarafından doğrudan kurulduğu¹² göz önüne alındığında Encümen, vakanüvislik kurumunun modern tarihçilik dönemine göre kısmen reforme edilmiş hali olarak değerlendirilebilir (Akbayrak, 2012: 67).

Ahmed Refik’in tarihçilik görüşünün ve bilimsellik iddiasının Encümen reisinden ve diğer azalardan farklı olduğu O’nun Encümene dair yayımladığı raporundaki eleştirilerden ve yaklaşım farkından anlaşılmaktadır. Osmanlı klasik dönemi üzerine çağdaşları tarafından göz ardı edilen mühimme kayıtları, şeriye sicilleri gibi kayıtlar, 19. yüzyıl Osmanlı diplomasisi hakkında da arşiv belgeleri O’nun için ana kaynak grubuydu (İnalçık, 2013: 184-185)¹³. Ahmed Refik, Avrupa’da sosyal tarih çalışmalarının arttığı, tarih araştırmalarının büyük adamların ve devletlerin yapıp ettiklerinin ötesine uzandığı, mikro alanların ortaya çıktığı dönemde İstanbul sosyal hayatı ve konargöçerler üzerine eserler yayınlarken sosyal tarihçilik konularının Osmanlı dünyasındaki erken örneklerini sundu, modern Türk tarih tarihçiliğinde bu alanın öncülüğünü üstlendi. Ancak onu sadece konu seçimi üzerinden sosyal tarihçi olarak vasıflandırmak yahut Annales ekolünün Türk tarihçiliğindeki erken temsilcisi kabul etmek gerçekçi bir yaklaşım olmaz. Tarihçilik usulünü ve kaynağa yaklaşımını farklılaştırmadan konuları daha geniş bir yelpazede belirlediği bu bağlamda iddia edilebilir. Ahmet Refik kolay okunur bir üslupla kaleme aldığı popüler çalışmalarıyla öne çıkarılmasına, kaynak neşirleri, doğrudan arşiv kaynaklarına müstenit hazırladığı monografileri göz ardı edilmesine karşın O’nun tarihçiliği ve metodolojik yönelimi şüphesiz doğrudan Ranke etkisi altında gelişti.

¹² “Mesarif-i tabiyesi ceyb-i hümayun-ı mülukaneden tesviye olunmak üzere mükemmel bir tarih-i Osmani vücuda getirilmesi zımında ber mantuk-ı emr-i ferman-ı hümayun ayandan Vakanüvis Abdurrahman Efendi hazretlerinin taht-ı riyasetinde teşekkül olunan komisyonun Tarih-i Osmani Encümeni namıyla resmen tanınması” COA, ŞD.,2791/15, 19 Teşrin-i Sani 1325 (2 Aralık 1909).

¹³ Türkiye’de mülteciler meselesi: Macar ve Leh mülteciler, Koşut, Rusya ve Avusturya’ya karşı Türk siyaseti, Türkiye, İngiltere ve Fransa ihtilafı (1849-1851) (Altınay, 1926).

Tarihi bu bağlamda bir fen olarak değerlendirdi. Ona göre, tarih, maddi delillere dayanarak geçmiş olduğu gibi nakil ve tasvir eden bilimdir, tarihe ilim vasfını kazandıran ise geçmişin naklinde başvurulan yöntemdir. Tarih yöntemi vesikaların, delillerin tahlil ve muhakemesine dayanmalıdır ve tarihin yazımında “gayrişahsilik” perspektifinde hadiseler terkip ve tahlil edilmelidir. Ahmet Refik, Ranke’nin metodunu kendine esas tutmasına karşın salt belgelerin alt alta sıralanmasının tarihçilik olmadığını da vurgular. Metnin inşası, kurgu, terkip ve birikime dayalı analiz tarihçiliğin bir diğer yönü başka bir ifade ile “sanat” safhasıdır (Çalen, 2017: 50-53).

Ahmed Refik, bilimsel tarihçiliğin kurucuları hakkında hazırladığı yazı dizisinde Ranke ve tarih ekolünü değerlendirir. Ranke, 19. yüzyıl tarihçileri arasında “ilmi bir meslek” olarak tarihçiliği tesis etmiş, tarihçilikte “gayrişahsi” yazım ilkesinin benimsenmesini sağlar. O’nun mufassal ve büyük bir yekûna ulaşan çalışmalarının yüzeysel bir bakışla milli tarih ürünü olarak değerlendirilmediğini fakat eserlerinde Prusya ve Almanya’nın büyük yer kapladığını söyler. Ancak Ranke’nin farkı eserlerinde tarafgirlik söz konusu olmamasıdır, siyasi kaygılardan azade olarak ilmi usullere bağlı şekilde Prusya ve Almanya hakkındaki eserlerini hazırlamıştır (Ahmed Refik, 1917: 392).

On dokuzuncu asırda Alman tarihine hizmet eden müverrihler içinde Ranke ilmî bir meslek tesis etmiş, tarihi gayrişahsi bir surette yazmak nokta-i nazarından birinci mevki işgal eder. Ranke’nin eserleri ve vehle-i evvelada milli değil gibi görünür. Çünkü büyük bir yekuna baliğ olan eserleri okunacak olursa, Almanya ve Prusya’ya taalluk eden kısımlar hemen sair kavimlerin tarihine karışmış gibidir. Fakat bütün bu umumi tedkikat içinde Prusya tarihi yine hepsinin fevkindedir. Yalnız şu fark ile ki Ranke’nin tedkikatı Prusya perestkârı olan müverrihlerin tedkikatından ilmidir. Bu güzide eserlerde siyasi endişelerden eser yoktur. (Ahmed Refik, 1917: 392)

Ranke, Ahmed Refik nazarında bilimsel tarihin kurucusudur; “Ranke ilim için yaşamış, siyasetten daima uzak durmuştur” (Ahmed Refik, 1917: 392). Prusya’nın Alman birliğini kurması, parlak bir devlet teşkili, Alman unsurların bu devlet etrafında toplanmasında, Ahmed Refik’e göre, Alman alimlerin çabaları büyük yer kaplar. Ranke’yi, O’nun hayatını ve tedkiklerini Almanya’nın yükselişindeki bilimsel katkıların parlak bir örneği olarak takdir eder. Rende’nin çalışmaları ve tarih görüşü üzerindeki belirleyici saikin Alman birliğinin Prusya etrafında kurulması fikri olduğunu savunur. 1815’te Ranke’nin yaşadığı Saksonya bölgesinin Prusya’ya ilhaki sonrasında O’nun doğrudan bu devletle irtibata geçmesini sağladığını ve Prusya’nın “hadimi/hizmetkârı” sıfatını kazandığını savundu. Ahmed Refik siyasetin dışında kalmak ve ilmi çizginin dışına çıkmamak

Ranke'den örneklediği üzere bilimsel tarihçiliğin temel nitelikleridir. Bunun yanı sıra tarihçilik ve tarihçi doğrudan devletin memurudur ve devletin çizdiği sınırlar dahilinde faaliyet gösterebilir:

Ranke filhakika, tarihleriyle vatanına mühim hizmetler etmişti. O'nun nazarında müverrihin bir vazifesi de siyasi hükümleri takviyeden ibaretti. Genç nesilleri istikbaldeki vazifelerine hazırlamak için vekayii oldukları gibi tasvir etmek onlara hakikati anlatmak Ranke'nin fikrinde kafi idi. Devletin milletle bir olduğuna, devletin tahvilinden başka bir şey olmadığına kaildi. Eserlerini bu fikri esas ittihaz ederek yazdığı için kendisini milli bir vazife görmüş addediyordu. (Ahmed Refik, 1917: 403)

Ranke'nin tarih bilimini modelleyen II. Meşrutiyet dönemi tarihçiliğinde ana kaynak ve vesikaya dayalı tarihçilik en belirgin olarak Ahmed Refik'in eserlerinde görülmektedir, fakat onun dışındaki tarih üretiminin genel bir bakışla Ranke'nin belgeye dayalı tarihselciliğini aşarak "devletin hizmetinde tarihçi" nosyonunu daha katı bir biçimde benimsediği iddia edilebilir. Tarih-i Osmani Encümeni'nin kuruluşunda dahi II. Meşrutiyet'in ilk döneminde baskın olan "Osmanlılık" bağlamında tıpkı Meclis-i Mebusan kompozisyonunda olduğu üzere azaların Osmanlı unsurlarını temsil eden farklı kimliklerden seçilmesine özen gösterilmiştir (Akbayrak, 2012: 67-68).

Ranke'nin devlete bağlı tarihçiliği yanı sıra ilmi mahiyetini, bilimsel tarihçiliğe bağlılığını çarpıcı bir örnekle izah eden Ahmed Refik, Ranke'nin kendisini önce tarihçi sonra Protestan olarak tanımladığını, eserlerinde kişisel inanç ve görüşlerinin hâkim olmadığını söyler. Ranke'nin ifadesiyle "Benim aradığım şan ve şeref değil, hakikattir. Bunu meydana çıkarmaya bütün kuvvetimle çalışıyorum. Yanlışlıklar artık yavaş yavaş ortadan kalkmalıdır (Ahmed Refik, 1917: 394); Ranke "Islahat Devrinde Almanya'nın Tarihi"ni yazdı. Bu kitabı yazmaktan maksadı Prusya milliyetperverlerine yaranmaktan ziyade Almanların tarih-i umumide milli olmak üzere vücuda getirdikleri müessiri tasvir eylemekti" (Ahmed Refik, 1917: 403).

Ahmed Refik, Ranke'nin Berlin Darülfünuna Modern Tarih (Asr-ı hazır) kürsüsüne kabulünü sağlayan "1493'den 1530 Tarihine kadar Roman ve Cermen Kavimlerinin Tarihi" eserini, O'nun tarihçilik usulünün seçkin örneği olarak öne çıkarır. Ahmed Refik'in Ranke'nin tercüme-i haline ve tarihçiliğinin tanıtılmasına hasrettiği yazı dizindeki temel vurgusu O'nun Prusya devlet idaresine dair hayranlığıdır. Hatta Prusya'ya mensubiyet derecesini göstermek için Berlin aksanını kullanmaya başladığını misal olarak verir, Ranke'nin "Fikren tamamıyla müşterek bulunulan bir devlete mensup hakiki bir saadettir" söylemini iktibas eder (Ahmed Refik, 1917: 392). Ranke'nin muhafazakâr yönünü vurgulamayı

ihmal etmez ancak tarihçilik mesleğinin yegâne uğraşı olduğunu belirtir. Ahmed Refik, Ranke'ye dair değerlendirmelerinde bilimsel-ilmi tarihçilik kriterini dönemin siyasi ortamı bağlamında belirlemiştir. Ahmed Refik'in yaklaşımında tarihçinin doğrudan devletin politikaları ve hedefleri doğrultusunda çalışması O'nun bilimselliğini zedeleyici bir unsur değildir. Tarihin bilimselliği sadece gayrişahsilikle ölçülür: "Tarih gayrişahsi olduktan sonra artık ahlaki ve vatanperverane olması nazar-ı itibara alınamaz. Filhakika tarihin tesirat-ı ahlakiyesi inkâr olunamaz (Ahmed Refik, 1912: 16). Ahmed Refik'in gayrişahsilik/objektiflik kavramına yüklediği anlam vesikalara dayalı yürütülen tarihçiliktir. Tarihin bir ahlak ve terbiye aracı haline gelmesinin tarihin doğasından kaynaklandığını iddia ederek, milli tarihçilikle bilimsel historisizm arasındaki çelişkileri gidermek ister.

Tarihçinin, Ahmed Refik'in örneğinde Ranke'nin, siyasetten uzak kalışı ise esasında muhalif akımların dışında Ortodoks görüşü benimsemesini ifade etmektedir. Fransız İhtilali'nin karşısında konumlanan Ranke'nin hayalperest politikalara muarız olduğunu, bu zihni arka planla Fransız inkılabı hakkında tetkiklerini sürdürdüğünü belirtir. İhtilali Almanya için zararlı gördüğünden dolayı eserlerinde takdir etmediğini söyler ancak bu yaklaşımın gayrişahsilik ilkesini zedelediğine dair bir ifadesi söz konusu değildir. Ranke'nin bu konudaki görüşlerini iktibas ile "Fransızlar metin bir hiss-i milli ile mutassıf, haris ve fütuhata meclub oldukları için taarruza daima hazır dırlar. Hakiki ve farazi düşmanlarına karşı kendilerini daima müdafaa ederler, her kavimleri zülüm altına alırlar" (Ahmed Refik, 1917: 392). Ranke'nin tarihçiliğini doğrudan devlet hizmetine indirgeyen Ahmet Refik, O'nun Prusya-Almanya için önerdiği formülü de benimser:

Komşularımızı taklid etmeden dahilde kendi kendimizi tensik edelim. Bizim yalnız kendimize ait, yalnız Almanlığa müteallik bir vazifemiz vardır. Irkımızın dehasıyla mütenasib, hakiki bir Alman Devleti vücuda getirmeliyiz. Her şeyden evvel Fransızların kendileri için iyi buldukları şekilleri taklitten çekinmeliyiz. Fransızların menfaatleri bizimkilerden büsbütün başkadır. Onları böyle yaptıkları için müveheze etmiyorum. Onlar istedikleri gibi veya yapabildikleri gibi olabilirler. O kendilerinin bilecekleri bir şeydir. Bize gelince, en parlak edebi devrimizin mesaisi büyük adamlarımızın her türlü ilmi müktesebatı, büyük Almanya'yı vücuda getiren her şey ancak Fransa'ya zıd olarak husule gelebilmiştir. (Ahmed Refik, (1917: 393)

Ahmed Refik'in nazarında Ranke'nin bilimselliğini sağlayan ana nitelik "hazine-i evrak" üzerindeki tetkikleridir. 1825'te Ranke, Viyana, Venedik, Roma ve Floransa arşivlerinde incelemeler yapmak üzere görevlendirilmiş, bilhassa

Venedik raporları üzerindeki tetkikatları sonunda Güney Avrupa siyaseti, 16-17. Yüzyıl Osmanlı, İspanya ve Sırp İsyanı hakkında eserler üretmiştir. Bunların ardından Roma kilisesi, Almanya tarihi hakkında mufassal ve kaynak eserler hazırladı. O'nun bu çalışmalarının ardından tarihçilik mesleğinin ilkelerinin belirmeye başladığını vurgular. O'nun tarihçiliğinin temel ilkesini de öne çıkaran Ahmed Refik, Ranke'nin tarihçilik mesleğinin ana ilkesini şöyle izah eder:

Zaten Ranke müverrihlik mesleğini (Cermen ve Roman Kavimlerinin Tarihi)ne yazdığı mukaddimede sarahaten anlatmıştı. Müverrih bu mukaddimede 'Ben yalnız vekayi ne suretle geçmiş ise onları öylece nakletmek istiyorum' diyordu. Ranke'nin tarihte gayr-ı şahsi bir meslek takip etmesine tesir eden sebeplerden biri de gençliğinde Tukidides'in eserlerine büyük bir meclubiyet göstermesi idi. Ranke'nin nazarında tarihin gayesi ezmine-i kadimdeki şekli asr-ı hazır tenkidi, ilm ve üslub ile samimi bir surette mezcetmekten ibarettir. Binaenaleyh Alman tarih ilmi de Alman şiiri gibi ezmine-i kadime edebiyatına istinad ederek en bülend bir noktaya vasıl olmuştur. (Ahmed Refik, 1917: 394)

Ahmed Refik, Ranke'nin tarihçilik metodunu, dönemin ifadesiyle tarihçilik mesleğini "gayrı şahsilik" prensibi ile izah eder. O'nun bu prensibi benimsemesini esasen Thucydides'in Ranke'nin üzerindeki kuvvetli tesirine bağlar, ayrıca O'nu üslup ve tasvir tarzı bakımından "asr-ı hazır/modern müverrihlere numune" olarak ilan eder¹⁴ (Ahmed Refik, 1917: 394).

Ahmet Refik, Ranke'nin hakikat arayışını ve onu tespit etme çabalarını tarih mesleğinin başlıca ilkelerinden biri olarak sayar. Ranke için tarihi hakikat, faraziyeden daha faydalıdır. Gerçeklikten katiyyen ayrılmamak Ranke'nin alamet-i farikasıdır. Ranke'nin takipçisi Ahmed Refik için tarihçilikte metodoloji vazgeçilmezdir:

Usûl şimdiye kadar bizde hiç ehemmiyet verilmeyen bir noktadır. Herkes hiçbir usûl, metod dairesinde olmayarak kendi beğendiği bir surette ilmî tedkiklerde bulunur, yine bunları hiçbir usûle istinad etmeyerek neşreder. Hâlbuki ilimlerde en ziyade ehemmiyeti haiz olan cihet keşfedilen hakikatler değil, takib edilen metodlardır. Çünkü ilmin her günkü terakkisiyle keşfedilen hakikatlerin, butlânı isbat edilerek çürümesi muhtemeldir. Hâlbuki metod keşfedilen hakikatlere nisbetle daha büyük bir hayatı haizdir. Bilhassa ilmî tedkiklerde en evvel öğrenilmesi icab eden nokta o ilmin metodudur. Usûlsüz tedkikler ekseriya semeresiz neticeler

¹⁴ Thucydides Ranke ilişkisine dair bkz. R. S. Stroud, (1987). "Wie es eigentlich gewesen" and Thucydides 2.48.3. *Hermes*, 115(3), 379-382.

verir. İşte bizde gençlerin en ziyâde ciddi tetebbularda bulunamamaları intisab etmek arzusunu izhar ettikleri ilim şubesinin nasıl bir metodu olduğunu bilemediklerinden neşet eder. (Ahmed Refik, 1912: 14)

Ranke'nin gerçekliğe dair bağını ve metodolojisinin keskinliğini Ahmed Refik, ondaki adalet fikriyle doğrudan ilişkilendirir: "Hakikate muhabbeti de bu fikir ile perverde olduğundandı" (Ahmed Refik, 1917:394).

Ranke ekolünde mündemiç Alman historisizminin metafizik niteliklerinin Ahmed Refik tarafında da vurgulanması, modern Türk tarihçiliğinin Ranke ekolünün sadece "vesikaya müstenid tarih" düsturunu değil metafizik yönlerini de belli ölçüde benimsediği görüşünü destekler: "Ranke'nin en sevdiği düsturlardan biri de şu idi; 'Her şeyden evvel insan adil ve iyi olmalıdır. Buna muvaffak olmak için de çalışmak ve sıhhatini muhafaza etmek lazımdır'. Ranke'nin fikrinde 'bir insanın vazifesi ruhen sakin yaşamak ve daima şen bulunmaktır'" (Ahmed Refik, 1917: 394). Tarihin özü ruhaniyettir. Milleti kuran insanlar milletin kolektif ruhunu oluşturur, tarihin başlıca mevzuu bu ruhtur. Tarih genelle ilgilenmeli ve genel olanı dikkate almalıdır. Söz konusu şahıs olduğunda ise tarihin ilgisi ancak devrini şekillendiren, ruhaniyet katan, milletin kaderine yeni bir dinamizm getiren büyük adamlar incelemeye değerdir. Ahmet Refik için 'kahraman' tarih için şarttır, onsuz bir ilerleme ve hareket olamayacağı için nakletmeye değer bir hadise, yani tarih ortaya çıkmaz:

Şimdi O'nun başlıca mevzuunun karşısındayız: Ruhunun. İnsanın tarihi bir coğrafyadır, bir iktisattır, fakat daha mükemmel olarak bir ruhiyattır, efradın ruhiyatı, cemiyetlerin ruhiyatıdır. Tarih hususatta umumu nazar-ı dikkate alır. Keza ferdde de heyet-i ictimaiyeyi, ruhiyat tedkiki en ziyade fiilleri zamanlarına ve istikbale şeale saçan ruhlarla alakadar olur. Tarihi ferd, en ziyade büyük adam, kahraman, peygamber, aziz, yani neslinin ve zamanının amalına yeni bir hamle verebilmek için onu anlayan, uzatan ve kuvveden fiile getiren adamlar. Kahramansız terakki de tarih de olmaz. Durgun beşeriyetin hayatı nakledilmeye bile değmez. (Refik, 1928: 206)

Ahmed Refik'in kahramana yönelik vurgusu ve metafiziğe dair yakınlığı O'nun Ranke ekolüyle yakınlığının sonuçlarından biridir. Bu yakınlığı Ranke ekolüne yönelik tanımlarında da görülmektedir Ranke ekolünü yine Ranke'den iktibasla 'insani' olarak tanımlar:

Geçmiş alemle şimdiki alemleri tedkik etmek, onu iktidarım yettiği kadar ruhuma nüfuz ettirmek. Güzel ve muazzam her ne varsa kendime cezbetmek. Hatta tamamıyla edinmek. Umumi tarihin seyrini bitarafane gözlerle görmek ve bu fikirle necib ve latif eserler vücuda getirmek. Tasavvurat! Bu bedia-yı hayaliyeyi en cüz'i bir derecede bile kuvveden fiile

getirmeğe muvaffak olursam, benim için ne saadet olacak. (Ahmed Refik, (1917: 395)

Ahmed Refik'in metodunda tarih somut kanıtlara dayanmalıdır; ancak O, tarih yazmanın, eser üretmenin edebi ve sanatkârane yönünü de öne çıkarır. Benzer yaklaşımı Ranke'de de bulur. Bir konuyu neden ve sonuçlarıyla incelemenin ve tahlil etmenin bir çeşit sanatkârane zevk olduğunu söyler. Ranke'nin edebiyata yönelik ilgisi Ahmed Refik'in benimsediği ve öne çıkardığı bir başka niteliktir. Ranke'nin "tarihi tasvirlerdeki inceliği" O'nun edebiyata yakınlığının sonucudur, aynı tasvir ve sanat zevkini Ahmed Refik ve O'nun romans anlatımlarında görmek mümkündür. Ranke'nin tarihe yüklediği misyon, tarihçiye hakikati tetkikte başarılı olmak için tanımladığı iki vazife Ahmed Refik örneğinde modern Türk tarihçiliğinde ortak payda sayılabilir: "birincisi büyük tarihi şahıslar ile onların temsil ettikleri milletlerin ferdiyetini en hakiki tabiatlarıyla tespit etmek. İkincisi de bunların tarih-i umuminin teselsülündeki vazifelerini tayin eylemek" (Ahmed Refik, 1917: 395).

Ahmet Refik Altınay'ın tarihçiliği ana kaynaklara dayalı objektif salt akademik bir tarihçilik örneği olmasına karşın çalışmaları dönemin siyasi atmosferi dışında değerlendirilemez. II. Meşrutiyet devrinin tarih yazıcılarına yüklediği ideolojik misyonların izleri O'nun eserlerinde de kendini gösterir. Ahmet Refik Altınay'ın "Lale Devri" tabirini kanonik hale getiren eseri "Lale Devri (1130-1143)" (Altınay, 1915) aynı zamanda bu dönemin Osmanlı-Türk modernleşme tarihinin başlangıç noktası olarak işaretlenmesini sağladı. Ahmet Refik'in eserinin kaynaklarının ve yaklaşımlarının analizi, Cevdet Paşa gibi diğer tarih yazarları ile mukayesesi esasında ortaya koyduğu batılılaşma/modernleşme anlatısının II. Meşrutiyet'in düşünce ortamında Osmanlı modernleşmesini kökleştirecek bir geçmiş inşa etme/kurgulama çabasını ortaya çıkarmaktadır (Erimtan, 2018:17-27). Ahmet Refik Altınay'ın modern Türk tarihçiliğinin başlangıcındaki rolü önemli olmakla birlikte dönemin siyasi/ideolojik ortamının tarihçilik üzerindeki yönlendirici etkisi göz ardı edilmemelidir.

Muhakeme, yorum, Ahmed Refik'in tarih görüşünde tarihçiyi hakikatten/gerçekten uzaklaştırır, inşa edilen metni "şahsileştirir" tarihin bilimselliğini ortadan kaldırır. Tarihin temel amacı ve görevi, geçmiş vakaları canlı ve edebi tarzda hikâye etmek, anlatmaktır (Refik, 1928: 192). Ahmet Refik, tarihin görevini böyle tanımladıktan sonra tarihin bilimsellik vasfını kazanma sürecini ele alır. Olayların kritiği ve yazılması hakkındaki metotlar, bunların bir disiplin altında değerlendirilmesi, tarihin bilimselliğini sağlar. Tarihin bilimsel metodu, tahlil ve terkiptir (Refik, 1928: 192). Tarihin bir "fen" sayılması gerektiği konusunda katı ve sarsılmaz bir inanca sahiptir, bu inancının kaynağı ise Ranke ekolüne yönelik teveccühüdür. Tarihinin bilim adamı, tarihin de bilim

sayılabilmesi için objektiflik/gayrişahsilikten taviz verilemez. Tarihin tahlilindeki katı bilimsellik ve objektiflik kriteri yanı sıra terkinde de “sanatkarane bir üslup” ve edebi tarz beklentisidir. Her iki bakımdan da Ranke'nin görüşlerini kendi tarihçilik yöntemine dahil eder, müverrih eserinde, takdir-tenkid gibi hissi ifadelerden, tarih olaylar hakkında etik yargılardan kaçınmalıdır sadece olayları sebep-sonuç ilişkisi içinde araştırmalı, tahlil etmelidir. Tarihçinin yegâne görevi gerçekte ne olduysa olduğu gibi ortaya koymaktır. Ahmed Refik'in modern Türk tarihçiliğinde kuruculardan sayılmasını, çağdaşlarından farklılaşması sadece üretkenliği ve historisizme yönelik katı bağlılığı ile izah edilmelidir. O'nun metodolojisinde tarihin “mevadd-ı esasiyesi/ana maddesi, vesaik-i mutebere”dir. Belgenin güvenilirliği ve geçerliliği de dikkatle incelenir. Ancak asıl tarihçilik işini belgenin temini sonrasında “tarz-ı tahriri/yazım usulü” ve terkip metoduyla başlatır (Ahmed Refik: 1912: 14-16). Ahmed Refik'in tarihçiliğini farklılaştıran da tarih usulüne dair zihin faaliyetidir.

Asr-ı hazırda (19. Yüzyıl) tarih bir fen halindedir. Fennin bir usulü olduğu gibi tarihin de bir usulü vardır. Usul-i tarihi tarihi vücuda getirmek için takip olunan usuldür. Bu usul hadisat-ı tarihi fenni bir surette tayin etmeğe, bu hadisatı bir usul-i fenni dairesinde cem ve tasvir eylemeğe hizmet eder. Tarihin daire-i şumulünü tahdit etmek gayr-ı kabildir. Tarih, vekayi-i maziyenin kaffesini ihtiva eder. Siyasi, fikri, ictimai bütün hadisat-ı maziye hep tarihe dahildir. Bütün bu hadisatı bu usul dairesinde tedkik eden tarih, bir fendir. Renan diyor ki: ‘Tarih de kimya ve tabakatü'l-arz gibi bir fendir. Tarihi layıkıyla anlayabilmek için tedkikar-ı amikaya lüzum vardır. Bu tedkikatın gaye-i ulviyesi de ezmine-i memalik, milel ve ecnas arasındaki farkı idrak etmekten ibarettir’. Renan'ın bu fikrini Sorel de teslim ediyor. Sorel'in fikrinde ‘tarih bir fen, bir fenn-i cemiyet’ haline geliyor. (Ahmed Refik, 1912: 14)

Ahmed Refik'in tarihçiliğindeki pozitivist tavır ve bilimsellik prensibi sadece Ranke mesleğine bağlılığından kaynaklanmaz. Alman tarihçiliğindeki örneklerden etkilendiği açık olmakla birlikte tarihi bir bilim olarak değerlendiren Fransız tarihçiliğinin, Sorel, Seignobois gibi siyasi tarihçilerin yaklaşımlarına da oldukça yakındır. O'nun tarihçiliğindeki dikotomilerden öne çıkan tarihçilikte “şahsilik/subjektif”, “gayrişahsilik/objektiflik” ayrışmasıdır. Bu ikiliden objektif tarih yaklaşımını benimsediği, en azından tarihçiliğe dair bütün yazılarında objektif yaklaşımı tarihin bilimselliğinin şartı kabul ettiğini izah eder. Ancak söz konusu dikotomi aynı zamanda O'nun tarihçilikteki paradokslarından biridir. Söz konusu “milli tarih” olduğunda bilhassa okullarda öğretilen tarihçiliğin belirli

ölçüde “vatanperverane” ve geçmişe övgü niteliğinde olması gerektiğini kabul eder¹⁵.

Tarihte (şahsiyet) ve (gayrişahsiyet) meseleleri müverrihler arasında pek çok münakaşatı badi olmuştur. Bir tarih şahsi mi olmalıdır, yani müverrih tarihi yazarken kendi hissiyatına da tabi olmalıdır, yoksa gayrişahsi yani hissiyatına tabi olmamalı mıdır? Alman müverrihlerinden Ranke en ziyade tarihte gayrişahsiyet taraftarıdır. Ranke diyor ki: ‘Bir müverrih istikbali tenvir için maziye muhakeme ve hali müstefid etmelidir deniyor. Ben bu derece bilapervazane bir maksad takip edemem. Yalnız vekayi nasıl olmuş ise o suretle göstermeğe çalışırım.’ Ranke’nin bu fikri George Simmel ve Maks Nordau tarafından müvaheze olunuyorsa da tarihin bir fen olduğu nazar-ı itibara alınır (gayrişahsi) olması iktiza eder. (Ahmed Refik: 1912: 14-15)

Ahmed Refik’in tarihçiliğini çelişkiye düşüren “devletin memuru olarak tarihçi” nosyonundan ve “milli tarih”in gerekliliğine dair Meşrutiyet ortamındaki ortak prensipten ayrılmamasıdır. Tarihçiliğe dair inşa ettiği metinlerde kuvvetli bir surette savunduğu objektiflik ve tarihi olaylara dair kişisel görüşlerden ve hükümlerden uzak tarihçilik anlayışının aksine tarz ve yöntem takip ettiği örnekler bu nedenle dikkat çekmektedir.

Osmanlı vatanının büyümesi padişahlarımızın din gayreti, vatan muhabbeti ile hasıl oldu. Hakanlarımızda vatan muhabbeti iman şeklinde idi. Bu iman bütün askerlere sirayet eder, onları muhabere meydanlarında, gaza yollarında harikalar göstermeğe sevk eder. Din uğrunda ölmek, dini muhafaza için vatani korumak, din gayretiyle vatan muhabbetini bir tutmak Osmanlı askerinin başlıca saiklerinden idi. Esasen harb kahraman ecdadımız nazarında bir nevi gaza idi (s.2). Osman Gazi vatanına muhabbetini adaletle, doğruluğu ile gösterdi. Din gayretini, dine hürmetini

¹⁵ Ahmed Refik’in eserlerini “popüler” ve “ilmi/akademik” olarak ikiye ayırmak O’nun çalışmalarındaki çelişkileri anlamlandırmayı kolaylaştırabilir. Doğrudan sıbyan mekteplerinde okutulmak üzere hazırladığı eserinde dönemin pedagojik anlayışını popüler tarihçilik üslubuyla birleştirmiştir: “Atalarımızın vatanımıza nasıl hizmet ettiklerini bilmeliyiz. Müslümanlığı ilerleten, Türklük için uğraşan bütün adamlarımızı gözümüzün önüne getirmeliyiz. Peygamberimizden sonra gelen, Müslümanlığa çalışan halifelerimizin büyüklüğünü, hatta bazen fenalık eden adamların hayatını öğrenmeli, onlardan ibret almamız” (Ahmed Refik, (1914): 2). Subjektif değerlendirme ve şahsi hislerin ağır bastığı bir başka eser örneği ise “Tarihde Osmanlı Neferi”dir. (Ahmed Refik, (1915), Tarihde Osmanlı Neferi, İstanbul: Matbaa-i Askeriye). Birinci Dünya Savaşı atmosferinde hazırlanan eser bu bakımdan bir nevi moral ve şevk faaliyeti sayılmalıdır: “Osmanlı neferi dindardır, cesur, sebatkar, mütehammil, fedakâr ve mutidir. Dini bir itaat Osmanlı neferini harikalar ibrazına sevk eder. Osmanlı neferi çarpışır, yorulmaz, vurulur yerinden kııldamaz” (Ahmed Refik, 1915: 2).

elden bırakmadı. Kimsenin hakkını kimseye geçirmedim (s.6). (Ahmed Refik, 1917: 2-6)

Ahmed Refik'in bilhassa mektepler ve askerlere mahsus hazırladığı eserler, tarihçi olarak Ahmed Refik'in iki çelişkili kimliğe sahip olduğunu gösterir. Aynı paradoksal kimliği muhafaza eden Ranke'den ilhamla Ahmed Refik de objektif ve bilimsel tarihçilik ile millet yaratma ve milli bilinç oluşturma amaçlı doğrudan "hissiyatla" kaleme alınmış eserleri arasında bir tenakuz görmez. Nitekim tarihçinin devletin ideolojik aygıtının bir parçası olması bilimsel tarihçiliğin doğal gerekliliğidir:

Tarih-i milliye dair yazılan asar, bir milletin muhafaza-i mevcudiyeti için en mühim abidelerden ma'duddur. Bu abidelerden her biri ihtiva eyledikleri şayan-ı ibret-i vekayi, mucib-i imtisal faziletler, içtinabı elzem fenalıklarla ahfada en parlak bir ayine-i hakayık vücuda getirirler. İşte bu sebebe mebnidir ki millet politikasının en ziyade revaç bulduğu asır-ı hazırda tarih-i milliye pek ziyade ehemmiyet verilmeye başlanmış, tarih dersleri vatana vefakâr, sadık, fedakâr evladlar yetiştirmek için en mühim bir ders-i vatanpervarene olmak üzere tedris edilmeğe başlamıştır. Tarihin hubbu vatan tevlidinde yegâne saik olması inkâr kabul etmez bir hakikattir. Bu hakikatin en ziyade takdir edilmediği bir yer varsa, o da memleketimizdir. Şimdiye kadar herbiri birer dasitani selatin unvanına şayan olarak yazılan tarihlerimizde Osmanlı milletinin safahatı tekamülü, Osmanlı toprağının uluviyet ve kıymeti, vatana merbut hatıratı tarihiye ve ictimaiye, layık olduğu derecede tasvir edilmemiştir. Osmanlı tarihleri o suretle yazılmalı, vekayii tarihiye ve hayatı ictimaiye ile onların mahalli cereyanı olan eczayı vatan o suretle tasvir olunmalıdır ki bu tarihleri mütalaa eden bir ehli vatan, mesela eski sarayın muzlim sürülerle gölgeli bahçelerini, İstanbul'un mai simasına doğru yükselen minareleri, yeşil sarmaşıklı ağaçlar arasında ebediyete doğru serfüru eden mezar taşlarını, üzerleri değerli şeylere meyleden, birer manzume-i belîğ teşkil eden kitabelerle müzeyyen çeşmeleri, bir zamanlar vatanın müdafası için en mühim bir nokta-i istinad teşkil eden kala kadime enkazını temaşa eylediği zaman kalbinde amak bir Osmanlılık hissi peyda olmalı, ecdadımızın bu bekaya-yı asarını bir meftuniyet-i milliye ile temaşa eylemelidir. (Ahmed Refik, 1910: 358)

Milli tarihçilik, Ahmed Refik örneğinde Türk tarihçiliğinin öğretilmesi bahsinde yoğunlaşır. Türklerin Avrupalılaşması, Avrupa bilimini ve zihniyetini Türklerin öğrenmesi ne derece önemliyse Türklere tarihini de öğretmek eşit derecede şarttır. Tarih bilmeye varoluşsal önem atfeder ve Osmanlı Devleti'nin Türklerin yaşadığı felaketlerin önemli sebeplerinden biri olarak Türklerin mevcudiyetlerini tanımamasını, genel ifadeyle tarihlerini bilmemesini gösterir

(Refik, 1920: 3). Bu zihinsel arka plandan hareketle halka milli tarihi öğretmeyi tarihçinin ilk görevi sayar.

Ahmed Refik'in dilemması, Ranke ile cisimleşen tarih devriminin ortaya çıktığı şartların etkisi olarak görülmelidir. İلمي tarihçi Ahmed Refik, Umumi Tarihi'nde: "müverrih hadisatı olduğu gibi tasvir eder, daima sağlam ve mukni delaile istinad ettirerek esbab-ı hadisatı izah eyler. Tarih gayrişahsi olduktan sonra artık ahlaki ve vatanperverane olması nazar-ı itibara alınamaz" (Ahmed Refik, 1912: 15-16) görüşüyle, milli değerlerin benimsetilmesi için tarih inşasını bir arada sürdürmekte mahzur görmez. Tarihçiliğin hikayeci yönü de Ahmet Refik'in tarihçilik görüşünde belli başlı bir yer tutar; "Tarih masala, destana, romana benzer. Çünkü o da işidir: fakat o münhasıran hakikate istinad eylediği için bu 'neviler'den ayrılır. Müverrih hikayecidir! Fakat hakikatin hikayecisi" (Refik, 1928: 161). Bilimsel tarihçilikten popüler tarihçiliğin ağır bastığı bir yolu tercih eden Ahmet Refik, tarihsel gerçeklikle hikayeci tarihçilik üslubunu da bu süreçte eklektik hale getirmiştir.

Bilimsel tarihçilik Tanzimat ve II. Meşrutiyet döneminde kurumsal ve kuramsal temellere kavuşan ulusçuluk ve pozitivist akımlarla şekillenen modern Türk tarihçiliğinin yöntemini belirlerken ve bu tarihçiliğin ideolojik çerçevesi milli tarihçilik ekseninde şekillenmiştir (Akbayrak, 2012: 375-380). Ahmet Refik'in tarihçilik örneğinde olduğu gibi modern Türk tarihçiliğinde bilimsel tarihçiliğin rehberi ve örneği Ranke mesleği ve o mesleği takip eden diğer Avrupalı tarihçilerdir. Tarihçilik alanında söz konusu iki ana akım prensip meşrutiyetten cumhuriyete miras kalmıştır. Bunun yanı sıra bir diğer süreklilik gösteren husus ise tarihçiliğin odaklandığı temalardır. "Tarih-i Umumi" ve siyasi tarihçilik, bizi Ahmed Refik'in öncülük ettiği ancak yöntemsel bir ayrışmayı değil de tema çeşitliliğini ifade sosyal ve ekonomik konulara yönelik eserlere karşı ağırlığını Türk tarihçiliğinde sürdürmüştür. Esasında 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren "tarih-i umumi" adı altında zaman ve mekânsal bakımdan genişlemiş tarihler ortaya çıkmış ve Türk tarihinin arkaik dönemlerine yönelik ilgi başlamıştır. 19. Yüzyılın ikinci yarısından Meşrutiyetin ilk dönemlerine değin Türk tarihçiliği Alman ve Fransız tarihçiliğinden etkilenerek "gayrişahsi" tarih metoduna uygun genel tarihler ve monografiler ortaya koymuştur. Bununla beraber geniş Türk coğrafyasına yönelik "milli tarih" anlayışıyla II. Meşrutiyet'ten itibaren genel tarih içinde Türk tarihinin yerini ve önemini ortaya koyan çalışmalar da belirgin artış göstermiştir. Ancak bilhassa Balkan Savaşlarından sonra başlayan süreçte akademik ve ilmi kaygıların ötesinde savunma vasıtası haline gelen Türk tarihçilik, belirgin politik amaçlar kazandı ve ulus-devlet inşa sürecinin temel elementlerinden biri olarak öne çıktı (Sönmez, 2010: 120-121).

Sonuç

19. yüzyılın başlarında Avrupa’da tarihçilik profesyonel, kurumsal bir bilim alanına dönüşürken Osmanlı-Türk tarihçiliğinde de aynı yüzyılın ortalarından itibaren benzer bir sürecin izleri sürülebilmektedir. Klasik Osmanlı vakanüvis geleneği üzerine pozitivist yönelimle ve esasta Rankeci metodoloji ile belge merkezli Türk tarihçiliğinin temelleri II. Meşrutiyet döneminde atıldı. Bu dönemde kuvvetlenen ve Cumhuriyet dönemine taşınan tarihçilik anlayışının bir diğer yönü ise milli tarih nosyonudur. Özellikle Alman ulusal birliğinin kurulma döneminde tarihçiliğin milli bir misyon üstlenerek ortak köken ve tarih anlatısı ortaya koymasına benzer surette Modern Türk tarihçiliği de Cumhuriyet döneminde yoğun olarak Osmanlı dönemi öncesine Anadolu’nun ve ana vatan Orta Asya’nın tarihöncesi devirlerine ağırlık verdi.

Türk tarihçiliğinin erken örneklerini ortaya koyan öncü Ahmet Refik, - modern Türk tarihçiliğinde ilk kuşağın temsilcileri- ve belirli alanlara yönelik ortaya çıkan metodolojik ana eğilimler incelememizde, “araçsal-tarihyazımı” kavramsallaştırması bağlamında ele alınabilir. Türk tarihçiliği bu dönemde kurumsal yapı altında kaynak kritiği türünde çalışmalar ekseninde modern metodolojik yöntemlere doğru bir gelişme çizgisi benimsedi.

19. yüzyılda Ahmed Refik’in ifadesiyle ‘millet politikasının’ ve milliyetin revaç bulduğu bu dönemde tarihsiz bir millet kelimenin tam anlamıyla oksimorondur. Milleti inşa eden geçmiştir, tarihtir. Ahmet Refik bu misyonun bilinciyle tarihçiliğinin yönelimini belirlemiştir. O’nun Avrupa tarih usullerine yakınlığı, modern tarihçilik vasıfları incelemelerindeki veri ve kaynak çeşitliliğinde ortaya çıkmaktadır. Ancak bilimsel tarih devriminin Ranke mesleği takipçisi bütün temsilcilerinde görülen çelişkilerin izleri Ahmet Refik’in tarihçiliğinde ve tarih politikasında da açıkça izlenebilir. Ranke’den tevarüs ettiği geçmişi bilimsel bir disiplinle objektif yaklaşımla olduğu gibi ortaya çıkarma görevinin milli tarih inşasıyla bir arada yürütülmesinin zıtlıklar ortaya çıkmadan yürütülemeyeceği doğaldır. Ahmet Refik ve diğer Ranke temsilcileri iki misyonu çelişkilerden arındırmak için kaynaklara dayalı ve ‘gayrişahsi’ tarihçiliği bilimsel disiplinin neredeyse tek şartı haline getirmişlerdir. Bu usul takip edildiğinde milliyetperver, ahlakçı tarzın bilimsel historicizmi zedelemeyeceği inancını benimsemişlerdir. Tarihçiliğinin geçmişi kurgulama, kolektif belleği şekillendirme aracı olarak kullanımı 19. yüzyıla mahsus değildir, ancak bu yüzyılda profesyonel bir disipline dönüşen ve bilimsel metodoloji kazanan tarihçilik güçlü ve sistematik bir tarzda geçmişi tekelleştirerek gerçekliğin tek belirleyicisi haline gelmiştir. Muhakkak ki, kamu tarihçisi geçmişi ulus devletin

beklentilerine göre şekillendirecektir. Ranke ve Ahmet Refik tarihçiliğinde geçmişte gerçekte ne oldu sorusu esasında geçmişin kurgulanma sürecini ifade etmektedir.

Tarihin profesyonelleşmesi ve araçsallaşması tarih eserinin bir kitle iletişim aracına da dönüştürmüştür. Ahmet Refik ve Ranke, kitleselleşme süreci bakımından ayrılmaktadır. Ranke'nin tarihçiliğinde edebi üslup, sade ve açık bir anlatım ön planda olmasına karşın O'nun eserlerinin 'popüler' başlığı altında değerlendirilmesi söz konusu olamaz. Ahmet Refik ise tarihçiliğini iki ayrı kola bölmüştür. Milli tarihin objektif ve belgelere dayalı tarzda inşa edileceğini savunan bilimsel tarihçi Ahmed Refik'e karşı; halka tarihi sevdirmeyi, 'terbiye-i tarihiyeyi' öğretmeyi, milletin mazisinden güç almasını sağlamayı hedefleyen 'popüler' tarzı benimseyen bir tarihçi kimliği daha mevcuttur ve ikinci kimlik II. Meşrutiyet ortamının siyasi, askeri koşulları altında zamanla baskın hale gelmeye başlamıştır. Nitekim Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sonunda doğrudan askere ve öğrencilere yönelik kaleme aldığı eserler dönemin atmosferini ve O'nun tarihe yüklediği araçsal görevi yansıtır¹⁶. Ahmet Refik, II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet döneminin tarihi, milli tarihi geniş kitlelere ulaştıran ana figürüdür. Tarih-i Osmani Encümeni çatısı altında bilimsel niteliği ağır basan, geniş kitlelerin ilgisini çekmeyecek türde dar bir bilimsel tarihçi çevresini hedefleyen kaynak incelemeleri kaleme alırken bilhassa II. Meşrutiyet'te etki alanı oldukça genişleyen basını kullanarak halka tarih öğretmeyi ya da milli tarih terbiyesi vermeyi amaçlayan yazılar yayımlamıştır. Bilimsel nitelikli dergiler dışında günlük gazetelerdeki 'Tarih Musahabeleri' gibi köşelerde ilgi çekici tarihi olayları hikayeleştirerek milli tarihin kamusallaşma sürecini hızlandırmıştır.

Tarihin hikâyeleştirilmesi ya da edebi tarzda anlatılması Ahmet Refik'in tarihçiliğinin öne çıkan yönlerindedir, bir bakıma bu üslup özelliğiyle 'popüler' tarihçi olarak sınıflandırılmıştır. O'nun metodolojik olduğu gibi yazım tarzı yönünden de modeli Ranke'dir. Ranke'ye kadar Alman tarihçiliğinde edebi üslupla kaleme alınmış eserler mevcut değildi ve O'nun tarihçilikte yeni bir dönem başlatmasını yeni yazım tarzı sağlamıştı. Ahmet Refik, üslup özellikleri bakımından Ranke'yi 19. Yüzyıl Alman klasikleri arasında sayar ama O'nun asıl devrimini üslupta görmez. Tarihten istifade ile tarihin araçsallaşması, tarih eserinin şekil özelliklerine göre, Ahmet Refik açısından devrimseldir. Ranke'nin tarihi dar bilimsel çevrelere hitap eden bir disiplin olmaktan çıkararak herkesin anlayabileceği bir tarza çevirmesi Ahmet Refik'in tarihçiliğindeki popüler niteliği biçimlendirmiştir. Tarihi halkın istifadesi için sade, açık bir dille kaleme almak

¹⁶ Ahmed Refik. (1917). *Tarih Okuyorum*. İstanbul, 79: "Milletini sev, Müslümanlık için insanlık için uğraş. Trablus felaketi, Balkan Muharebesi, Harb-i Umumi musibeti zihninden çıkmasın"

Ahmet Refik'in Ranke'den aldığı miraslar arasındadır. Bu sayede ancak halk tarihten istifade edebilirdi ya da inşa edilen tarihsel bilinci benimseyebilirdi. Tarihi halka anlatmak, halkta tarih terbiyesi vermek ve tarihi bilinci inşa etmek her ikisinin de ortak prensibidir. Ranke'nin tarihçiliğin 'sanat' tarafına öne çıkaran yaklaşımı, Ahmet Refik örneğinde tarihçinin neredeyse önce sanatçı sonra ilim adamı olarak tanımlamaya dönüşmüştür. Vesika toplamak boyaları yan yana dizmek gibidir ancak sadece bunu yaparak bir tablo yapmak mümkün olmayacağı gibi salt belge toplamak, bir kaynağı belgelendirmek ve izah etmek tarihçilik sayılmaz. Ahmet Refik bu tarz tarihçiliği 'mütebahhirlik' olarak adlandırır ve tarihçilik olarak değerlendirmez. Toplanan belgenin, kaynağın tarihe dönüşümü ancak sanatkâr dokunuşuyla mümkündür (Ahmed Refik, 1921). Bahsettiği sanatkâr dokunuşu hem Ranke de hem de Ahmet Refik'te söz konusuydu ve başlıca amaçları tarihi herkese okutmaktı.

Kaynakça

- Ahmed Refik. (1910). Tedrisat-ı tarihiye ve tarih kitabları. *Servet-i Fünun*, 22 Eylül 1326, Sayı:1009 s. 358-359.
- Ahmed Refik. (1914). *Tarih okuyorum*. İstanbul: İbrahim Hilmi Matbaası.
- Ahmed Refik. (1915), *Tarihde osmanlı neferi*. İstanbul: Matbaa-i Askeriye.
- Ahmed Refik. (1917). Alman müverrihleri: Ranke-I. *Yeni Mecmua*, 22 Teşrinisani 1917, Cilt: I, Sayı: 20 s. 392-395.
- Ahmed Refik. (1917). Alman müverrihleri: Ranke-II. *Yeni Mecmua*, 29 Teşrinisani 1917, Cilt: I, Sayı: 21 s. 403-406.
- Ahmed Refik. (1917). *Padişahlarımızda din gayreti vatan muhabbeti*. İstanbul: Yayın yeri belli değil.
- Ahmed Refik. (1918). Osmanlı tarihinde kadın. *Yeni Mecmua*, 17 Teşrinievvel 1918, 3(65), s. 249-252.
- Ahmed Refik. (1920). Ahmed Cevdet beyefendiye. *İkdam*, 2 Eylül 1920, Sayı: 8446.
- Ahmed Refik. (1920). Tarih-i Osmani encümeni meselesi. *İkdam*, 12 Teşrinievvel 1920, Sayı: 8477.
- Ahmed Refik. (1920). Tarih-i Osmani encümeni'nin vezai fine dair. *İkdam*, 14 Teşrinievvel 1920, Sayı: 8479.

- Ahmed Refik. (1921). Tarihe dair telakkilerimiz. *İkdam*, 13 Temmuz 1921, Sayı: 8739.
- Ahmed Refik. (1928). Encümen raporu. *Türk Tarih Encümeni Mecmuası* (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası/TOEM), Cilt: XVII, Sayı: 19(96) s. 161-165.
- Ahmed Refik. (1928). Tarih ve müverrihler ıı: tarih bir sanattır. *Hayat Mecmuası*, 26 Kanunusani 1928, 3(61), s. 165-166.
- Ahmed Refik. (1928). Tarih ve müverrihler ıv: tarih bir ilimdir. *Hayat Mecmuası*, 9 Şubat 1928, 3(63), s. 206-207.
- Ahmed Refik. (1928). Tarih ve müverrihler ııı: tarih ilimdir. *Hayat Mecmuası*, 2 Şubat 1928. 3(62), s. 192-193.
- Ahmed Refik. (1928). Tarih ve müverrihler ı: tarihin tarifi. *Hayat Mecmuası*. 19 Kanunusani 1928, 3 (60), s. 144-145.
- Akbayrak, H. (2012). *Milletin tarihinden ulusun tarihine Osmanlı'dan Cumhuriyet'e tarih yazımı*. İstanbul: Kitabevi.
- Altınay, A. R. (1915). *Lâle devri 1130 -1143*. İstanbul: Tahsil-i Tıbaat Matbaası.
- Altınay, A. R. (1926). *Türkiye'de mülteciler meselesi: Macar ve Leh Mülteciler, Koşut, Rusya ve Avusturya'ya karşı Türk siyaseti, Türkiye, İngiltere ve Fransa ihtilafı (1849-1851)*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Balibar, E. (1990). The nation form: history and ideology. *Review* (Fernand Braudel Center), 13(3), s. 329-361.
- Beers, H. A. (2014). *History of English romanticism in the nineteenth century*. New York: Routledge Revivals.
- Beiser, F. C. (2011). Herder's historicism, its genesis and development. *The German Historiologist Tradition*, Oxford: Oxford University, s. 98-166.
- Beiser, F.C. (1992). *Enlightenment, revolution, and romanticism: The genesis of modern German political thought, 1790-1800*. Cambridge, MA and London, England: Harvard University.
- Berkes, N. (2008). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Berktaş, H. (1991). Dört tarihçinin sosyal portresi. *Toplum ve Bilim*, 54/55, s. 19-45.
- Birinci Türk Tarih Kongresi (2010). *Konferanslar Müzakere Zabıtları*, Ankara: TTK.
- Braw, J. D. (2007). Vision as revision: Ranke and the beginning of modern history. *History and Theory*, 46(4), s. 45-60.

- Breisach, E. (2012). *Tarihyazımı* (Çev. Hülya Kocaoluk). İstanbul: Yapı Kredi.
- Cottingham, J. (1994). Introduction: Plus una vice agendum: Cartesian metaphysics three and a half centuries on. *Reason, Will, and Sensation: Studies in Descartes's Metaphysics*, s. 1-16. Oxford: Oxford University.
- Çalen, M. K. (2017). Erken modern Türk tarihçileri ve Ahmet Refik (Altınay), *Türk Tarihçileri*, s. 45-61. Ankara: Pegem Akademi.
- Durukan, K. (2010). *Türkili hicazkar Türkiye'de tarih anlayışı üzerine*. İstanbul: Everest.
- Erimtan, C. (2018). Ahmed Refik'in Lale Devri'ni yazarken kullandığı kaynaklar ve 'lâle devri' paradigması: bir teleolojik ima. *Doğu Batı*, Sayı 85, s. 11-29.
- Ersanlı, B. (2018). *İktidar ve tarih Türkiye'de tarih tezinin oluşumu 1929-1937*. İstanbul: İletişim.
- Forster, M. (1993), "Hegel's dialectical method", *The Cambridge Companion to Hegel*, s. 130-170. Cambridge: Cambridge University.
- Hayta, N., Ünal, U. (2013). Modernleşme döneminde Osmanlı tarih yazıcılığı. A. Şimşek ve V. Engin (Ed.), *Türkiye'de Tarihyazımı* s. 137-153. İstanbul: Yeditepe.
- Herder, J. G. (2002). Treatise on the origin of language (1772). *Herder: Philosophical writings* s. 65-164. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University,
- Iggers, G. G. (1965). The Idea of progress: a critical reassessment. *The American Historical Review*, 71(1), 1-17
- Iggers, G.G. (2010). "Introduction" to Ranke, *Theory and Practice of History*. New York: Routledge.
- İnalcık, H. (2013). Türkiye'de modern tarihçiliğin kurucuları. A. Şimşek ve V. Engin (Ed.), *Türkiye'de Tarihyazımı*, s. 179-197. İstanbul: Yeditepe.
- Köprülüzade Mehmed Fuad. (1913). Bizde tarih ve müverrihler hakkında. *Bilgi Mecmuası*, Kanunievvel 1329/1913, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 185-196.
- Lloyd, C. (1991). The Methodologies of social history: a critical survey and defense of structurism. *History and Theory*, 30(2), s. 180-219.
- Loader, C. T. (1976). German historicism and its crisis. *The Journal of Modern History*, 48(3), s. 85-119.
- Matytsin, A. (2022). Enlightenment and erudition: writing cultural history at the académie des inscriptions. *Modern Intellectual History*, 19(2), s. 323-348

- McCabe, D. (1998). Hegel and the idea of philosophical history. *History of Philosophy Quarterly*, 15(3), s. 369–388.
- Morrison, J. C. (1978). Vico's principle of verum is factum and the problem of historicism. *Journal of the History of Ideas*, 39(4), s. 579–595.
- Muller, J. (1990). Justus Möser and the conservative critique of early modern capitalism. *Central European History*, 23(2-3), s. 153-178.
- Oral, M. (2006). *Türkiye'de romantik tarihçilik (1910-1940)*, Ankara: Asil.
- Paul Hamilton. (1996). *Historicism*. John Drakakis (Ed.), New York and London: Routledge.
- Perkinson, H. J. (1962). Giambattista Vico and "the method of studies in our times": a criticism of descartes' influence on modern education. *History of Education Quarterly*, 2(1), s. 30-46.
- Pradella, L. (2014). Hegel, imperialism, and universal history. *Science & Society*, 78(4), s. 426–453.
- Rotenstreich, N. (1971). The Idea of historical progress and its assumptions. *History and Theory*, 10(2), s. 197–221.
- Sönmez, E. (2010). *Annales okulu ve Türkiye'de tarihyazımı: Annales Okulu'nun Türkiye'deki tarih yazımına etkisi: Başlangıçtan 1980'e*. Ankara: Tan.
- Stanford, M. (1994). *A Companion to the study of history*. Oxford: Blackwell.
- Stroud, R. S. (1987). "Wie es eigentlich gewesen" and Thucydides 2.48.3. *Hermes*, 115(3), s. 379–382.
- Şimşek A., Yalı, S. (2019). *Gerçekte(n) öyle mi oldu? post-truth zamanlarda tarihin temsili*. İstanbul: Yeni İnsan.
- Şimşek A., Satan A. (2011). "Türkiye'de Milli Tarihin İnşası", *Milli Tarihin İnşası: Makaleler*, s. 11-27. İstanbul: Tarihçi.
- Şura-yı Devlet (ŞD), 1165/3, 2 Teşrinievvel 1328 (15 Ekim 1912).
- Şura-yı Devlet (ŞD) 2791/15, 19 Teşrin Sani 1325 (2 Aralık 1909).
- Thompson, M. P. (1976). A note on "reason" and "history" in late seventeenth century political thought. *Political Theory*, 4(4), s. 491-504.
- Toprak, Z. (1986). Türkiye'de çağdaş tarihçilik (1908-1970). S. Atauz (Der.), *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi* s. 431-438. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği.
- Verene, T. I., Philip, D. (2008). *Giambattista Vico: Keys to the new science: translations, commentaries, and essays*. New York: Cornell University.

- Wainwright, E.H. (1977). The historical thought of Giambattista Vico. *Kleio*, 9(1-2), s. 1-21.
- White, H. (2008). *Metatarih: 19. yüzyıl Avrupasında tarihsel imgelem*, (Çev. Mehmet Küçük). Ankara: Dost.
- Yinanç. M. H. (2011). Tanzimat'tan Meşrutiyet'e kadar bizde tarihçilik. A. Şimşek ve A. Satan (Ed.) *Milli Tarihin İnşası Makaleler*, s. 59-97. İstanbul: Tarihçi.